

Tanulmány

Varga Mónika

A Fatensnél nem konstál – **Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése**

Abstract

The present paper explores the pragmatic characteristics of the interrogational and response patterns in witness depositions of Hungarian witch trials. The source of the text driven analysis are four unpublished records of depositions from the 18th century, however, the preliminary exploration builds on more than a hundred records available from the „Old and Middle Hungarian Corpus of informal language use”. The analysis of the texts highlights that the interrogation patterns shall be described according to content rather than to formal features, since many of the *yes-no* questions proved to be not confirmation seeking (as the literature suggests) but information seeking. The authority used both information seeking questions involving the common beliefs concerning witchcraft (resulting in freely presented narratives from the witnesses) and some more specified and seemingly suggestive ones building on the experiences and suspicions of the community. Taking the close reading of the depositions into account, the latter ones also did not influenced the response patterns substantially, since the explored records contain various assumptions and attitudes of the witnesses accepted by the authority.

Keywords: Hungarian witch trials, 17–18th centuries, witness depositions, patterns of interrogation and response, historical pragmatics, evidentiality.

1 Bevezetés¹

A boszorkányperes tanúvallomások szövegtípusában megjelenő nyelvhasználat inherensen változatos: ennek okai közé sorolhatjuk a jegyzőkönyvek létrejöttének körülményeit, a szöveg-rögzítés sajátosságait, de magát a boszorkányvád (e vizsgálat anyaga alapján a rontás, *maleficium*) természetét is; ez utóbbi hatással van a bizonyítékgyűjtés módjára is, beleértve a kérdésfeltevést, valamint a tanúk beszámolóiban megjelenő sokféle történetmondást és azok értékelését (részletesen lásd Varga 2019a, 2019b).

Jelen tanulmány olyan kéziratokat tárgyal, amelyek szövege – amennyire tudható – eddig még nem jelent meg forrásközlés részeként (részletesen lásd 2.). Az elemzés célja, amellet, hogy a köztudatba kerüljenek a meglelt levéltári források, rámutatni a feltárt iratok pragmatikai

¹ A kutatást az NKFI FK 135186. számú munkálat (Regiszterfüggő változatok a középmagyarban) támogatta. Ezúton köszönöm a tanulmány korábbi változatához fűzött lektori és szerkesztői észrevételeket.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

jellemzőire és az egyes jegyzőkönyvek különbségeire, különös tekintettel a kérdés- és válaszmintázatokra a bizonyítással összefüggésben, reflektálva az adatok jogtörténeti és kulturális kontextusára. A témakör vizsgálata a négy szöveg kvalitatív elemzésével történik, a kérdésminintázatok átfogó bemutatásához (3.) több mint száz tételnyi perszöveget bevonva (utóbbiak elérhetők a Történeti magánéleti korpuszból, az adatbázis leírását lásd Dömötör et al. 2017, Novák et al. 2018).

Előzetesen elmondható, hogy már a részletesen feltárt négy tanúvallomásból is kirajzolódik a boszorkányperes szövegtípusra jellemző változatosság: két ügy esetében teljesen általános tartalmú a kérdésfeltevés, többféle történet jelenik meg (a tanúk állásfoglalása egy-egy eset kapcsán ugyancsak változatos). A további két jegyzőkönyvben viszont igen konkrét és látszólag sugalmazó kérdéssor található egy-egy meghatározott ügy részleteivel kapcsolatban, a hatóság korábban szerzett ismeretei alapján megfogalmazva. A tanúk válaszait ilyen esetekben sem egyöntetűen befolyásolták a feltett kérdések, ugyanis épp az amellel való elköteleződésük maradhatott homályos, bizonytalan, hogy a történetek szándékos rontásokként azonosíthatók-e (egyáltalán történt-e olyan esemény, amely rontás következményeként értékelhető, más források alapján lásd még Varga 2019b). A négy eljárásból egynek a kimenetele ismert, ekkor a vádlottakat is kihallgatják, akik tagadják a rontást, így velük kapcsolatban a kor viszonyai között enyhébb ítélet született kiüzetés formájában (vö. például Koncz 2007: 207, Sz. Kristóf 2014: 39).

2 A tanúvallomás szövegtípusáról, a feldolgozott anyagról és a vizsgálati szempontokról

A tanúkihallgatás általános meghatározása a következő: szóbeli beszámoló a bizonyítékgyűjtés részeként meghatározott ügyek kapcsán (Kytö, Grund & Walker 2011: 15); ezúttal lejegyzők által rögzített, eltérő számú és tartalmú kérdéssorokra épülő, részletes beszámolókat vizsgálók.

A tanúvallomások egy vagy több történetet, illetőleg állásfoglalásokat tartalmaznak a tanúk részéről azzal kapcsolatban, hogy tapasztalataik szerint köthetők-e a vádlotthoz boszorkánysággként értékelhető cselekvések, vagy sem. A közösség tagjai ugyanis szándékos cselekvésként, károkozásként magyarázzák például az emberek egészségét érintő változásokat vagy más szerencsétlenségeket (vö. Pócs 1983, 1995; Klaniczay 1986, 2014; Sz. Kristóf 2014). A hiedelem része a gyanúsított személy azon képessége, amely a cselekvések elkövetését lehetővé teszi – erre a képességre pedig általában a gyanús(nak tartott) viselkedésből lehet következtetni (beleértve nyelvhasználati sajátosságokat is, részletesen lásd Varga 2018a, 2018b, 2019a, 2019c, 2022).

Számos 16–18. századi boszorkányper szövegének elemzése alapján azt mondhatjuk, hogy tanúvallomásokból kirajzolódik a boszorkányvád a maleficiumon, azaz a rontáson belül alulspecifikált és nem eleve adott az egyes ügyek kivizsgálásakor (részletesen lásd 3.). A felsorolt hiedelmek számos módon realizálódhattak; a tanúk nemcsak a betegségek okozását tulajdoníthatták a feltételezett boszorkánynak, hanem egyéb cselekvéseket, képességeket, viselkedésmódokat is, ilyen például az alakváltás, valamint a repülés, amint azt az ezúttal tárgyalt iratok esetében is látni fogjuk (4.1.). Mindezek olyan tényezők, amelyek a tanúvallomásokban megfigyelhető nyelvhasználatra is kihatnak, többek között szókincsükben is változatossá téve a jegyzőkönyveket. Ezzel együtt közös sajátosságnak tűnik a történetmondások „prototipikus”

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

felépítése, mely szerint már az események felidőzésnek sorrendjével alátámasztják a gyanúsítást. Sok esetben ugyanis nem egy adott kéresterítés leírásával kezdődnek a narratívák, hanem vagy valamilyen gyanús körülménnyel a feltételezett boszorkány környezetében, vagy még jellemzőbb módon valamiféle konfliktussal a gyanús személy és a későbbi kárvallott, majd tanú között, ezt követi a kéresterítés, ami így a megkérdezettek szerint „nyilvánvalóan” a későbbi vádlotthoz köthető (lásd például Pócs 1995, Klaniczay 1986, 2014). A szövegtípus változatosságát ugyanakkor az a tény is jelzi, hogy ez a séma sem általánosítható teljesen, az ezúttal vizsgált perek között is megfigyelhető ellenpélda ezen a téren (lásd 4.2.).

Jóllehet a boszorkánypereseket a forrásbőség jellemzi, a jegyzőkönyvek fennmaradása időben és területileg sem tekinthető kiegyensúlyozottnak: a 18. századból többször annyi irat maradt fenn, mint a korábbi évszázadokból, emellett az egyes ügyek dokumentálása sem egységes, nem feltétlenül maradt fenn a vádlott kihallgatása, ahogy az ítéletek sem. A szövegcsoporthoz inherező változatosságából adódóan hasznos lehet az alábbiakban feldolgozott perszövegek köznevelésbe hozása is.

A részletesen tárgyalt iratok a következők (egyéb fogódzók híján a vádlott nevének keresztül fogok utalni az egyes forrásokra):²

- Szenczy Julianna elleni kihallgatás, 1730–1731, Hont megye, Bátorfalu (jelzete MNL OL E0211 Series II0037 1731 09 18 22 4r–17r): 29 magyar nyelvű fólió, további hat lapnyi kihallgatás, más kézzel, latinul írva. Erről az iratról szövegkiadás nem, viszont mintegy fél oldalnyi összefoglaló már megjelent (Illésy 1891);
- Morvay Judit elleni kihallgatás, 1728, Pozsony megye, Szenc (MNL OL P199 XXII 2 44 49–63): 15 lap magyarul, előtte egy lapon latinul a Levata, azaz a vádak hivatalos áttekintése. A vádlottnak korábban is volt ügye 1719-ben, ebből egyetlen tanú beszámolója érhető el hivatalos, úgynevezett testimoniális levél részeként (ez utóbbit Schram Ferenc közölte, elérhető a TMK-ból: Bosz. 214.);
- Néppel Györgyné, avagy Kapitányné és Kardosné ellen, 1731, Nyitra megye, Paruca: (jelzete: MNL OL E0211 Series II0037 1731 05 02 1r–5v): 8 fólió, további kihallgatás 6 lap terjedelemben, latinul írva;
- Csáky Mihályné és Erzsébet ellen, 1768, Békés megye, Gyula, Gyoma (jelzete: OSZK Kézirattár 10.888 Boszorkányperes jegyzőkönyvek): 9 lap.

Az elemzés során elsőként a kérdésfeltevés módját mutatom be az egyes iratokban a lentebb áttekintett tendenciákhoz kapcsolva őket. Ezt követően az alábbi szempontok szerint tárgyalom a válaszokat:

- hogyan aktualizálódik a szövegekből a vád;
- milyen tapasztalatokra épülnek a beszámolók és hogyan viszonyulnak ezekhez a tanúk;
- milyen mértékben és hogyan teszik a tanúk reflektálttá az információik forrását, valamint elköteleződésüket az elmondottak igazságtartalmával kapcsolatban.

² Az utóbbi iratokról még ennyi sem ismeretes a forráskiadások és a néprajzi gyűjtőhonlapok alapján (korábban: <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperesek/>; újabban: <https://boszorkanykorok.hu/szovegek.html>). A kéziratokat 2021. szeptemberében a Nyelvtudományi Kutatóközpontban mutattam be előadás formájában; jelen tanulmány az ott elhangzottak bővített, kiegészített változata.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

Más szóval, az evidencialitás lexikai és pragmatikai jelölői – érzékelésre és mentális folyamatokra vonatkozó igék, hedge-ek,³ nyomatékosító elemek, bizonyossági markerek és metakommunikatív reflexiók – kerülnek előtérbe a leírás során (lásd Varga 2019b, valamint angol nyelvű források alapján Culpeper & Kytö 2010: 361–397, Grund 2012, 2013, 2016). A kérdéskör nemcsak a négy szöveg szempontjából merül fel, hanem annak kapcsán is, hogy a feltárt tendenciák hogyan egészítik ki az eddigi eredményeket (Varga 2019b, 2019c). Annak, hogy a tanúk milyen tapasztalatok alapján milyen mértékben köteleződnek el amellet, hogy a vádlott boszorkány, szerepe lehetett a bizonyításban. Több példa is van arra, hogy az ügyek mégsem „világosodnak ki”, azaz a kihallgatás alapján nincs elegendő bizonyíték:⁴ *Minthogy a Tanúvallásokból világhos s elegendő képpen ki nem tétzik Aradi Illjésnének tisztézén (!) való Boszorkánysága arra nézve az Magistratus tovabbvalo Impetitiójátúl mostanságh absolvattatik (Bosz. 18.); Az Raboskodo személy ellen tett vadlások ki nem világosétatván, azért Dolgának ki menetele Annyának leendő Torturajabul származandó vallásra hallattatik, kiis ki álván a Törvény Szék által ell rendelt gradusokat, tizen két korbácsok ki állásával ell bocsáttatik [...] (Bosz. 287.).*

Jóllehet a boszorkányperes ügyek kimenetelének egy részét nem ismerjük, a változatos ítéletekhez az is hozzájárulhatott, hogy a meggyőződés és az evidencialitás nyelvi megformálása nem mutat egy az egyben összefüggést, illetőleg nem eleve egységes a jegyzőkönyvben. Annak a kifejezőmódjai pedig, hogy rontást feltételeznek-e a megkérdezettek, s ha igen, a vádlottat azonosítják-e annak okozójaként, és mennyire explicit módon teszik ezt, egyetlen tanúvallomáson belül is változhatnak (lásd még Varga 2019b).

Mielőtt a felsorolt kéziratok elemzésére térnénk, az adatok megközelítésének módszereit is szükséges előzetesen tisztázni több perszöveg bevonásával.

3 Kérdés- és válaszmintázatok kezelése a boszorkányperes jegyzőkönyvekben

A tanúnak feltett kérdések (más néven *deutrális punktumok* vagy *kérdőpontok*, a kérdéssor összefoglaló neve *de eo utrum* vagy *deutrum*) vizsgálata összetett kontextus-felfogást igényel. Egyfelől kapcsolódik a lejegyzői kontextushoz, ugyanis más kéz is jegyezheti, mint a vallomások, azaz még a kihallgatás előtt elkészülhetnek, szemben a vádlottaknak szóló kérdésekkel az ügynevezett jóindulatú kihallgatások *benignum examen* vagy *benevolum examen* esetében, ahol a kérdésekre adott válaszok is alakíthatták a kihallgatás menetét és tartalmát (jóllehet ezek a dokumentumok is többnyire másolatban maradtak fenn, így a vádlott és a szolgabíró közötti tényleges egyezkedés nem érhető el, lásd még Varga 2018b, 2019a). Másfelől teret kap a jogtörténeti háttér is, a bizonyítékgyűjtés kapcsán elsősorban az, hogy miről lehetek előzetes ismereteik a kihallgatást végző szolgabíróknak, esküdteknek. További kérdés, hogy igazolódnak-e ezek a tanúvallomások alapján; befolyásolhatta-e a kérdés megformálása a beszámolók tartalmi és formai alakulását (ez utóbbira vonatkozóan a csak rögzített forrásokból lehet óvatos következtetéseket levonni, lásd még 3.3., valamint Varga 2019b).

³ Számos magyarítási kísérlet ismert a *hedge* terminussal kapcsolatban (a teljesség igénye nélkül: *pontatlanság-jelölő, kertelés, homályosító* stb.), mivel azonban egyik sem kifogástalanul és maradéktalanul fedti le a kérdéses kategóriát, jelen tanulmány az angol kifejezés használatánál marad.

⁴ A TMK-ból bárki számára elérhető adatokat betűhíven közlöm (az esetleges értelmezést segítő kiegészítések []-ben szerepelnek), a tételszámmal hivatkozva, ugyanis a keresőfelület Lekérdezés menüjébe beírva a szöveg egy részletét, valamint a fejlécben megadva a tételszámot, minden idézett adat visszakereshető (illetve csak a tételszám megadásával a teljes szöveg is kinyerhető).

Az alábbiakban áttekintem, milyen hasonlóságok és különbségek mutatkoznak az általam vizsgált történeti források, azaz a boszorkányperes lejegyzése és a jelenkori jegyzőkönyvezés sajátosságai között, kitekintve a párhuzamba állítható angol nyelvű forrásokkal (16–18. századi tanúvallomások, valamint jelenkori nyomozati jegyzőkönyvek) kapcsolatos megállapításokra is. Emellett bemutatom a magyar nyelvű boszorkányperes tanúvallomások kérdéssorainak formai és tartalmi sajátosságait, tendenciáit a korábbi kutatásaim, valamint a TMK-ból is elérhető forrásokból vett kétszer ötven jegyzőkönyvből álló minták alapján.

3.1 Elemzésbeli párhuzamok, jogtörténeti háttér

A jelenkori jogi pragmatikai kutatásoknak ugyancsak részét képezi a jegyzőkönyvezésre jellemző nyelvhasználat elemzése. A történeti anyaggal való összevetéshez szükséges hangsúlyozni, hogy a boszorkányperes kihallgatások a bizonyítás előkészítő, azaz nyomozati szakaszhoz tartoznak (Koncz 2007: 193–194). A boszorkányság vádjával kapcsolatos ügyek egy része már a bizonyítékgyűjtés szakaszát követően, tárgyalás nélkül lezárult, így *eljárás*ként lenne pontosabb említeni őket, a *per* elnevezés ugyanakkor a terminológiai hagyomány részeként használatos (vö. Bató 2004: 34).⁵ Módszertani szempontból lényeges tehát, hogy közvettebben alkalmazhatjuk az elemzés során a szűken értelmezett tárgyalótermi szakasz eredményeit (például Dobos 2010, vagy épp az angol forrásokról Archer 2007, Ronan 2020), tekintetbe vehetők viszont azok a kutatások, amelyek a nyomozati szakaszban készült rendőrségi jegyzőkönyvezéssel foglalkoznak (Sajgál 2010; Vinnai 2010; 2017: 181–191, angol nyelvű forrásokon például Rock 2020).

A boszorkányperes tanúkihallgatások alkalmával ritkábban egy, jellemzően több kérdést tesznek fel a tanúknak – a kérdések száma ügyenként változó, a kérdéssorokat a *De eo utrum* (vagy *Utrum de eo*) formula vezeti fel. Egy-egy ügyben több kihallgatást lehetett tartani, ezek kérdéssorai más-más bizonyítékokra irányulhattak a nyomozás különböző szakaszaiban, így azokat együtt érdemes feldolgozni kvalitatív elemzés során. Az alábbi eljárás úgynevezett *deutrumai* például mutatják a vád, illetve a bizonyítás alakulását, a kezdeti gyanúsítás után egyre inkább a hamis vádakat és vádlott ártatlanságát vetve fel (az esetről lásd még Varga 2019a): *ha isméri, 2do Tudja é avagy hallotta é, és kitül, hogy fönt irtt Kiss Ferencz Boszorkány Ember légyen, ha az? minémü babonasághokat követett el, kiket rontott megh? [...] Tapasztaltaé a Tanu, hogy említett Kiss Ferencz magának az Fatensnek, vagj másoknak Bubájos Boszorkánysághával tudtára és láttára vitt vólna (!) avagy csak gyanakodásbul költötték reája [...] Tudgyae avagy hallottaé, hogy fönt irtt Kiss Ferencz mindenkor jámbor és Istenfélő Ember lévén soha senkinek Bubajosságával nem artott, és senkit sem Testiben sem jószágában megh nem rontott* (Bosz. 296.).

A fenti ügy kérdéssora azt is jelzi, hogy a vádlott mellett és ellen szóló tanúk egyaránt teret kaphattak a bizonyítékgyűjtés részeként (időnként a vádlott maga is kérhetett további „investigációt”, Koncz 2007: 197–198).

A jegyzőkönyvezésről röviden a következőket érdemes előrebocsátani. A jelenkori nyomozati szakasz során az „ügyre tartozó”, jogilag releváns tartalmak szükségszerű részletességgel történő rögzítésére korlátozódik a gyakorlat (lásd Vinnai 2010: 174–180, 2017: 181–190, az angol források alapján részletesen lásd Rock 2020). Ez a történetiségben is így lehetett, jóllehet

⁵ A terminológiai hagyomány miatt a *boszorkányper*, *perszöveg*, *tanúvallomás* (i jegyzőkönyv), *tanúkihallgatás* (i jegyzőkönyv) megnevezéseket szinonimaként használom a 2. szakaszban meghatározott értelemben.

az, hogy mi tartozik az ügyre, kevésbé állítható párhuzamba a boszorkányperes és a jelenkori jegyzőkönyvek alapján, ez pedig kihat a szövegek rögzítésére is (részletesen lásd még Varga 2018a, 2019a).

Ahogy napjainkban, úgy a történetiségben sem várható el, hogy az elhangzottak szószerinti rögzítését találjuk a dokumentumokban (már csak az emlékezet korlátai miatt sem), a változtatások motivációja ugyanakkor összetett. A jelenkori szóbeli egyezkedés teljességéről a jegyzőkönyv alapján nem, csak az írott anyag és a kihallgatásról (vagy megfigyeléskor) készült felvételek összevetésén keresztül kaphat képet a kutató (lásd Vinnai 2010: 170–181, Sajgál 2010). Bizonyos területeken a rendőrségi jegyzőkönyv előírászerűen monológként rögzül, teljesen elfedve a kihallgatás interaktív jellegét (lásd a holland gyakorlatról Komter 2010: 137, 139). Arra is van példa, hogy többféle változatban hangzik el a tanúk beszámolója: először többé-kevésbé összefüggő formában viszonylag kevés kérdéssel és közbeavatkozással a nyomozó részéről; egy másik szakaszban számos részletre, körülményre irányuló kérdést és választ tartalmazó fordulókkal; egy további szakaszban a nyomozó visszamondhatja a válaszokat megerősítést, illetve nagyobb kifejtést kérve. Ezt követi a beszámoló végleges formába öntése, ennek eredménye a – korábbi változatokhoz képest kevésbé dinamikus megformált, jócskán rövidített – vallomás, *statement* (Rock 2020: 120–123).

A jelenkori jegyzőkönyvezést nyelvben belüli fordításként írja le a szakirodalom (Vinnai 2010, 2017; a tárgyalótermi diskurzusban is, lásd Dobos 2010). A módosítások elsősorban azt a célt szolgálják, hogy a későbbi olvasó számára is érthető, követhető legyen a beszámoló, tehát a kihallgatást és / vagy a rögzítést végző személy kiegészítheti a tanú megnyilatkozásait, illetve el is hagyhat belőlük. Emellett stílusában is megváltozik a szöveg annak érdekében, hogy a jogszabályokban, rendeletekben meghatározott szóhasználat kerüljön a jegyzőkönyvbe (jóllehet a kihallgatás lefolytatására és rögzítésére vonatkozóan nincsenek pontos útmutatók, utóbb lásd Vinnai 2017: 186–188).

A boszorkányperes tanúvallomás a jelenkori iratokhoz képest sok tekintetben redundáns; a minél részletesebb felidézés elvárás is a hatóság részéről, így olyan információk, amelyeket manapság kihagynának, olyan formában is rögzülhettek, ahogyan manapság nem kerülnének a jegyzőkönyvbe (lásd 4.). A boszorkányperes jegyzőkönyveit a megkérdezettek és a hatóság közös produktumának kell tekintenünk, a nyelvhasználat pedig kevertnek, illetve élőnyelvközelinek minősíthető. Az írott anyagból – többszörösen tisztázott, másolt szövegekről lévén szó – nem egyértelmű, hogy pontosan milyen megnyilvánulások hangzottak el és milyen formában, így amikor rögzítésről és megőrzésről beszélünk, azt elsősorban az adott jelenségre és nem pedig az adott kifejezésre vonatkoztathatjuk. Időnként mégis feltételezhetjük, hogy a lejegyzők nem maguktól találtak ki bizonyos fordulatokat, szóhasználatot (lásd 4., valamint Kahlas-Tarkka & Rissanen 2015, Varga 2018a, 2019a).

Az angol nyelvű 16–18. századi peres iratok esetében hasonló a helyzet: Grund (2007) szerint a beszámolók rögzítői a szöveg lényegének (*substance*) megőrzésére törekedtek. Ha a megfogalmazás teljességére kevésbé tudtak is figyelni a lejegyzők, a forráscsoport maga a történeti beszélt nyelv vizsgálata szempontjából továbbra is hasznos forrásként értékelhető (lásd még Culpeper & Kytö 2010; Kytö, Grund & Walker 2011, Ronan 2020). A jegyzőkönyvek e téren sem kezelhetők egyféleképpen (szövegváltozatok alapján Varga 2019a, 2022), azonban a feltételezett vagy épp kimutatható változtatások ellenére a válaszmintázatok akkor sem hagyhatók figyelmen kívül, ha épp a kérdésfeltevéseket vizsgáljuk. A tanúvallomások szövegének ismerete nélkül ugyanis nem lehetne igazolni azokat a feltételezéseket, amelyek a kérdések formai és tartalmi sajátosságai alapján merülhetnek fel a kutatókban.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

3.2 Előzetes eredmények és módszer: a tanúknak feltett kérdések tartalmi és formai jellemzői

Az alábbiakban bemutatom, hogy az úgynevezett deutrális kérdéseket a bizonyítékgyűjtésbeli szerepük felől nézve leginkább a tartalmi sajátosságaik alapján érdemes megkülönböztetni. Két fő csoportot különítettem el: egyrészt az általános, nyitott tartalmú (tipikusan a vádlott előéletére vonatkozó) kérdéseket, valamint azokat, amelyek valamilyen előzetes ismeretekre épülve konkrétumokat is tartalmaznak az egyes ügyekkel kapcsolatosan. Egy kérdéssoron belül egyaránt váltakozhattak az általános és a konkrét tartalmú kérdőpontok, utóbbi esetben is jellemző, hogy zárásként a további gyanús, eddig nem ismert történések vagy épp gyanúsítható személyek megvallását kéri a tanúktól (pl. Bosz. 303., 310.). Így az egy-egy deutrális alá tartozó kérdéseket problematikus lenne egymástól elkülönítve vizsgálni a forma és a funkció tekintetében, hiszen egy-egy ügy kapcsán eltérő mintázatok alkalmazására nyílt lehetőségek.

Megfigyelhető néhány visszatérő formula a kihallgatások során, ilyen a deutrális felvezetéseként az, amikor rákérdeznek, hogy a tanú ismeri-e a vádlottat (függetlenül attól, hogy a bűnösségére vagy épp az ártatlanságára irányul a vizsgálat): *Isméri e a Fatens ezen vason lévő rab személyt, és minémü életü volt?* (Bosz. 194.). A kérdéssor zárásként pedig jellemző a *kit tucz magadnál job tanunak lenni* (Bosz. 43.) típus; e kérdés jellemzően az ügy pontosabb megismerésére irányul, a TMK-ban található perek összesen 91 adatából mindössze két esetben szerepel, hogy a vádlott ellen várnak tanúkat (valamint egy esetben további gyanús személyek ellen: *Magán kívül kiket tudna ezenn dologban jó tanuknak lenni a kik ollyatén ördögös Aszszonyokat és Szemellyeket tudnának nevezni* (Bosz. 61.)). E kérdőpontok formulajellegét az is mutatja, hogy nem feltétlenül tükröződnek a válaszadásban: a Bosz. 194. esetében explicit reflexió nélkül is kiderül, hogy a tanú ismerik a vádlottat, a Bosz. 43. kihallgatásakor pedig egyszerűen nem sorolnak további tanúkat. (Emellett arra is van példa, hogy egy adott jegyzőkönyv korábbi változatában szerepelnek ezekre vonatkozó válaszok, amelyek azonban a későbbi változatból rendre kimaradnak, lásd Varga 2022.)

A korszak angol nyelvű tárgyalótermi diskurzusában Archer (2007: 195) leírása szerint a kérdés szerkezete is vizsgálati szempont (az angolban ilyen az *igen–nem*, a *wh-*, a választó, a negatív poláris kérdés stb.). Az angol nyelvű jelenkori és történeti megközelítés szerint az *igen–nem* típusú, azaz eldöntendő kérdés célja, hogy (rövid, akár egyszavas) megerősítést vagy épp elutasítást váltson ki a megkérdezettből – jóllehet a tanú vagy a vádlott együttműködő válasza ellenére nem követi a kérdésben javasolt irányt, ahogy arra is van példa, hogy más okból nem lesz célravezető ez a stratégia (May et al. 2020: 15–16, 19; Ronan 2020: 160).

A magyar boszorkányperes tanúvallomások viszont másképpen kezelendők ezen a téren: a kérdések formai sajátosságai nem bizonyulnak alkalmasnak az elkülönítésre (ahogy a vádlottak kihallgatásakor sem; a sugalmazás látszólagossága kapcsán lásd még Varga 2019a). Az eldöntendő és a kiegészítendő (vagy éppen nyitott) kérdések ugyanis a tartalomtól függően egymás funkcionális variánsaiként működhetnek. Egyaránt használatosak voltak például egyszerűen boszorkányság vádjára vonatkozó, azaz tartalmilag általános kérdőpontokként, amelyek egyformán részletes beszámolókat eredményezhettek: *Minémü boszorkánysághoz illő dolgokat tud, látott avagy hallott [...]* (Bosz. 61.); *Tudgyaé, láttaé, avagy hallottaé a Tanu, valamely Boszorkányságát [...]* (Bosz. 32.).

Az eldöntendő kérdések formula jellegét az is mutatja, hogy követheti folytatás, amelyben felszólítják a tanút, vallja meg tapasztalatait (sőt azt is, *honnán és miként* tapasztalta azokat):

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

Tudgyaé, lattaé, vagy hallottaé bizonyosan az Tanú Birta Martonnenak nyilván való boszorkányságát, ha tudgya, látta, vagy hallotta, honnan, és mikent tudgya, latta, vagy hallotta vályya meg az Tanú (Bosz. 315.).

Az sem példátlan, hogy a tartalmilag általános kérdéstípus egy deutrumon belül több formai változattal is megjelenik, jelezve a funkcionális átjárhatóságot: *Vallya megh a Tanu, le tett igaz hüite szerint, Tude, hallotte, avagy látotte? Homokon lakozó Jurinkovics István Felesége Horváth Luttza felől valamit, hogy az ördönghős, Boszorkányos és bubájos Aszszony volna, [...] edgy szoval mit tud, mégh mit látott s mit hallot Horváth Luttza felől ebben a dologban (Bosz. 278.).* Kevésbé nyilvánvaló tehát, hogy az eldöntendőként feltett kérdés például jobban leszűkíthette a lehetséges válaszokat, mint a kérdőszót tartalmazó. A kihallgatási kérdések két nagy típusát tekintve – az információra irányuló és a megerősítésre irányuló (vö. Ronan 2020: 154–155) – a formailag eldöntendő is tartozhatott az előbbi kategóriába, a magyar nyelvű, történeti források alapján legalábbis.

Az általános tartalmú kérdések fő célja az aktuálisan bizonyítandó vagy cáfolandó vád ismertetése, mint a fenti *nyilvánvaló* vagy épp *valamely boszorkányságát* esetében is. A vádlott előéletére vonatkozó puhatolódzást további kérdőpontokra is lehetett osztani, amelyekben boszorkánysághoz kapcsolódó különféle közismert jellemzők vetődnek fel, mint például hogy fenyegetett-e valakit (bárkit) a vádlott, történt-e utána betegség, káreset, félték-e tőle a közösségben stb. Tekintve, hogy az ilyen típusú kérdésfeltevéshez is elegendő a közösségi hiedelmek ismerete, de nem volt szükség előzetes információkra a konkrét ügyről, szintén az általános tartalmú kérdésekhez sorolhatók.

Érdeemes megjegyezni, hogy a vád azonosítása is különféle megformálású lehet az egyes jegyzőkönyvekben, a birtokos személyjeles (*boszorkányságát*, vö. Bosz. 315.) mellett anélküli alakban (*boszorkányságot*), sőt külön tagmondatban is megjelenhet, például: *Mitsoda ördögséget, Boszorkányságot, büjös-bájós babonásságot, s más affele gonosz teteményeket tud, látott, s hallott a Tanu Pintér avagy Róth Jutkára, Tomesz György feleségére (Bosz. 212.); Tudgyaé, láttaé, hallottaé a Tanu, hogy az aláb nevezendő személyyek Boszorkányok vólnának (Bosz. 209.).* A birtokos személyjeles forma tehát nem jelenti azt, hogy egyfajta tulajdonságként, eleve adott jellemzőként értelmeződött a boszorkányság (az ezzel kapcsolatos megállapítás kritikáját lásd még Varga 2019a: 26). Ezt egyrészt a tagadó válaszok is igazolják (például: *semmi bizonyos Boszorkányságát nem tudja a Tanú (Bosz. 102.),* másrészt a vádlott ártatlanságát felvető kérdések is, ahol ugyancsak szerepelhetett ilyen formában (*búbájosságával*): *Tudgyae avagy hallottaé, hogy fönt irtt Kiss Ferencz mindenkor jámbor és Istenfélő Ember lévén soha senkinek Bubajosságával nem artott (Bosz. 296.).*

A különféle előzetes ismeretek kérdőpontokba kerülését az teszi lehetővé, hogy a közösség tagjai különböző alkalmakkor és más-más panaszokkal feljelentették a gyanúsnak tartott személyeket, az eljárás pedig ezek hatására is megindulhatott (vö. például Koncz 2007: 125, 170). Ilyen esetekben viszont már beépülhettek kérdésekbe a közösségi elbeszélésmódok, sőt akár a szóhasználat is, mint a *kiált-beált* a következő példában: *Tudgyae, láttaé, a vagy hallottaé, hogy ennek előtte cir. három esztendővel éppen az égisnek alkalmatosságával megh irt Hegedüs Andrásne Simony Györgyöt ezen okbul mint hogy Hegedüs Andrásnének azt talalta mondani: menyen pokolban mit kiált, beált anyit, ugy megh rontotta volna testiben [...] (Bosz. 283.).* Egyes beszámolókból vissza is tükröződhetnek a kérdőpont szövegének sajátosságai, ez azonban nem meglepő arra gondolva, hogy a korábbi panaszosokat, feljelentőket, valamint azokat is kihallgathatták, akik még jelen lehettek az idézett részlet elhangzásakor (lásd még Varga 2019a). Hozzá kell tenni: a jelenlegi nyomozati szakasz kihallgatásait is megelőzheti tervezési,

előkészítési szakasz, melynek során például előzetes jegyzetet készít a nyomozó arról, hogy melyek azok a körülmények, események, amelyeket azonosítani, igazolni kellene az adott ügy kapcsán – ez a későbbi fázisokban módosulhat, bővíthet is (vö. Rock 2020: 113).

A történeti anyagot tekintve, a konkrétumokat tartalmazó kérdések esetében is jellemzők a részletes beszámolók, ugyanis gyakran arra szólítja fel a tanúkat a hatóság, hogy *voltaképpen, körülállóképpen*, illetve *circumstantialiter* valljanak, jelezve, hogy nem pusztá megerősítést, hanem kifejtést várnak a bizonyítékgyűjtés jegyében. A következő kérdésben érintett Németh János vallomása például több mint 6700 karakter terjedelmű (a felesége beszámolója pedig ugyanerről 1800 karakter fölötti): *tudgyae bizonyossan és mikint tudgya? hogy hat, vagy hét esztendővel ennek előtt Hegedüs Andrasné Jancsi névü fiát, Tott Jánoshoz szolgálatra szegőtetvin, mint hogy pinzi nem volt, Németh Jánostul, mint akkorbeli Falu csaplárosátul étszakának édejn bort kéretett volna? [...] olly nagy zörgist támasztot a pitvarban, hogy a megh irtt Csapláros Feleségivel edgyüt, csak nem ketseghben esset ennihánszor. Ezen zörgis pedigh mikint, s hogy ment vigben minden éjel, és meddigh tartott? **voltaképpen valla** [=vallja] **megh** a Tanu hūti után.* (Bosz. 283.). Az előbbi példa egyúttal azt is alátámasztja, hogy egy előzményekre épülő kérdésen belül is változhattak a kérdő mondat szerkezeti jellemzői (*tudja-e és miként tudja*).

A tartalmi mintázatok részletesebb bemutatásához ezúttal a TMK-ból is elérhető Bosz. kötetekből két 50 tételes mintát véve vizsgáltam meg manuálisan az általános, nyitott tartalmú, valamint a konkrétumokat tartalmazó kérdések arányát az egyes kihallgatásokban. Kérdőpontként egy kérdéssel számoltam, ezzel elkerülve, hogy a körülményekre vonatkozó kérdészavas megoldások torzítsák az eredményt. Módszertanilag ugyanis vitatható lenne, ha például az alábbi kérdőpontot öt kérdésnek vennék: *Mitt tud? látott, a vagy hallott az Tanu? hogj az fent nevezet személyyek [...] vesztéseket, másokon el követtek volna, **mikor, hol, miért? kit?*** (Bosz. 151.). Az összesített kérdőpontok száma pusztán tájékoztató jellegű, hiszen az egyes ügyekről az árul el többet, ha kihallgatásonként, deutrumonként válnak láthatóvá a kérdéstípusok.

Az egyik minta a Bosz. 63–183. számú perekre irányult (a minták első szövegét véletlenszerűen választottam ki, ezt követően azonban folytatólagosan dolgoztam fel őket; több olyan tétel szerepelt a kötetben, amely csak utalás az adott ügyre vagy csak – akár latin nyelvű – összefoglalója annak, ezek a jelenlegi vizsgálathoz nem használhatók). A második feldolgozott minta a Bosz. 295–361. tételekből áll:

Kérdéssorok	Bosz. 63–183. (összesen 142 kérdőpont)		Bosz. 295–361. (összesen 217 kérdőpont)	
	egy: 41/50	több: 9/50	egy: 36/50	több: 14/50
deutrum/ ügy				
általános tartalmú kérdéssor	30[+8] (76%)		28[+1] (58%)	
kevert tartalmú kérdéssor	11 (22%)		20 (40%)	
csak konkrétumot tartalmazó	1 (2%)		1 (2%)	
Összesen:	50 jegyzőkönyv (100%)		50 jegyzőkönyv (100%)	

1. táblázat: Kérdésmintázatok száz boszorkányperes jegyzőkönyv alapján

Az első minta iratainak legnagyobb része egy vagy két kérdést tartalmaz, utóbbi jellemzően a jó, illetve jobb tanúkra vonatkozik (az egy ügy során feltett legtöbb kérdés összesen 18, az egyik kérdéssor három kérdőpontból áll kétszer ismételve, a másik deutrum pedig négyből, háromszor

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

ismételve). Az első minta 50 kérdéssorából 30 kizárólag nyitott tartalmú kérdőpontokból áll, emellett 8 olyan kihallgatás is olvasható, ahol nincs közölve a kérdéssor, de a beszámoló tartalma általános tudakozódásra enged következtetni (összesen tehát a minta több mint 75%-a ilyen). Egy kivétellel a többi deutrum kevert, azaz általános és konkrét tartalmú kérdések egyaránt szerepelnek bennük; egyetlen olyan ügy adódott a mintában, ahol minden kérdésben van valamennyi konkrétum – ezek tárgya főként az egyik kárvallott tehene, illetve a tehének hasznának elvétele (Bosz. 113.). Arra is van példa, hogy az általános kérdés utáni kérdőpontokat az egyes kárvallottak megnevezése teszi konkrétá: *Hát a Fazikasné kezinek mit csinált? [...] Komjáthinénak mit vétett?* (Bosz. 94. első kihallgatás; a másodikban további vádlottak is megjelennek). Ha több deutrum is szerepelt, olyankor sem feltétlenül kerültek konkrétumok a kérdéssorba. Ahol elérhető volt, az ítéleteket is tekintetbe vettem, ám nem mutatkozott nyilvánvaló összefüggés a kérdések típusa és az ügy kimenetele között.

A második mintában az 50 megvizsgált kérdéssorból 28 tartalmaz kizárólag általános, a vádlott előéletére vonatkozó kérdéseket, valamint egy további esetben hiányzik a deutrum, a válaszok viszont nem utalnak konkrétumokra. Egy olyan kihallgatás van a mintában, ahol csak konkrét esetre irányuló kérdés szerepel (Bosz. 305.), a többi pedig tartalmilag kevert.

Összesen száz jegyzőkönyv kérdéssorainak vizsgálata alapján a hatóság gyakran nem rendelkezett előzetes ismeretekkel az egyes ügyekről, a boszorkánysággal kapcsolatos sztereotípiák annál inkább előtérbe kerülhettek. Emellett, amikor előzetes feljelentésekre épültek az eljárások, akkor is teret kaptak a nyitott tartalmú kérdések, a tanúk válaszai tehát ezekben az esetekben sem feltétlenül voltak témáikban korlátozva.

Az általános kérdések jelentőségét az adja, hogy a tanúk ezek hatására is részletesen számolhatnak be olyan eseményekről, amelyekkel – véleményük szerint – a vádlott bűnösségét vagy legalább gyanús voltát támaszthatják alá (és halálos ítélet is következhetett utána, bár ez utóbbi kapcsán jellemzően a vádlott beismerő vallomása lesz döntő, pl. Bosz. 79., Bosz. 82., Bosz. 100., valamint Bosz. 356., 357., 359. – utóbbi ügyekben elérhetők a kínvallatások, az ott feltett kérdéssor azonban nem kifejezetten a tanúvallomásokra épít, lásd még Varga 2019a). A tartalmi megkötés hiánya igencsak szabad történetmondásokat eredményezett. A konkrétumokat tartalmazó kérdésekből ugyanakkor szintén nem következik az, hogy a tanúk egységesebb tartalmú vallomásokat tesznek, vagy nem cáfolhatják a felvetett vádakot, eseteket, ahogy azt az elemzés során is látni fogjuk (különösen Szenczy Julianna ügyében, 4.3.).

Az vizsgálat alakulása tükröződhet a kérdésfeltevésekben is, például az első deutrum általános tartalmú kérdéseket (*minémű gonosz Boszorkányos cselekedeteit nyilván látta, tapasztalta, vagy hallotta*; Bosz. 348.), míg a következő már – az elhangzottakra is építve – részleteseket tartalmaz: *Tudgyae avagy hallottae az fatens, hogy Kovács Györgynek Judith névű Leánya Ijedségiben Betegedett meg, [...] Tudgyae? hogy Orbány Jánosné Száraz Betegségben volt, [...]. Az utóbbi deutrum során a vádlott jámborsága és bizonyos tanúk „hamis hitúsége” is előtérbe kerül: *Tudgyae a Tanu, avagy hallottae, [...] felesége Dobradi Kata nevezett Halass Várossa előtt hamis Hitünek találtatott? [...] Tudgyae, hogy Musa Ersébeth Korsós István felesége Halass Várossában mindenkor jó, és Jámbor Életünek tartatott, s azis volt?* (a szövegváltozatok alapján az utóbbi kikérdezés több szakaszra oszlott, lásd még Varga 2022). Az ilyen és ehhez hasonló kérdéssorok azt mutatják, hogyan változhattak a hatóság ismeretei az eljárás során, vagyis azt, hogy valójában mennyire pontosak a hatóság előzetes, közösségi alapú ismeretei, csak a válaszokból tudhatjuk meg: megerősítik-e a tanúk a kérdésekben sugalmazott információkat, vagy sem.*

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válszazmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

Ahogy már a fenti ügyből is kiderült, további szempont, hogy a kihallgatás egyes szakaszai-ban olyan kérdések is lehetnek, amelyek nem kifejezetten a vádlott cselekvésére, viselkedésére irányulnak, hanem a közösség más tagjaira, például olyanokra, akiknek a megvádolt személlyel (ezúttal Horváth Mihálynéval) konfliktusuk volt: [...] *Tudgyaé avagy Hallottaé a Tanú: hogi most Nms Vrgje tömlöcziben lévő Horváth Mihálllynéra Szücs István névü Eszlari lakos haragszik miért haragszik ? 2do Tudgyaé Hallottaé a Tanú? [...] azt mondotta Szücs István Horváth Mihálljnénak; régen halásztalak, de most horgomra kerételek?* (Bosz. 328.). A feltevést nem erősítik meg a tanúk.

Más példát hozva a Bosz. 63. elsőként közölt deutruma konkrétumokra épül, de nem a vádlott bűnössége, hanem az egyik feltételezett kárvallott szavahihetősége kapcsán: *Vallya meg a Tanu, tudgyaé hogi minek előtte Lázár Péter Feleséghe Ruszka Sophia, nem hogi Dobrosy Gergelynéf fenyegette vólna de még ezen a Földön nemis lakot, vagy meg Dobrosinéval nemis veszekedet már annak előtteis sebek voltak Dobrosy Gergelynéf, és micsoda tagjain beszellye meg a Tanu [...] Vallya meg a Tanú, tudgyaé, hogi ha valakit, a vagy magát a Tanút, valami borral pénzel, vagy egyébbel kinalta volna Dobrosy Gergelynéf, vagy valamit fizetett vólna, azért hogi Lázár Péter feleségére esküdnének reá.* Ez az ügy végül enyhébb büntetéssel, a vádlott kiűzetésével zárul.

A konkrétumok előfordulása tehát nem jelenti automatikusan azt, hogy az ilyen típusú kérdések közvetlenebbül irányulnak a vádlott bűnösségére. A második minta egyetlen olyan irata, amelyben csak konkrét kérdés szerepel, felmentéssel zárul (Bosz. 305.).

Mind a vádlott előéletére irányuló általános tartalmú, mind pedig a konkrétumokat tartalmazó kérdőpontokat követően változatos terjedelmű, jellemzően részletes beszámolókat olvashatunk, ez pedig arra utal, hogy a hatóság tagjai alapvetően szabadon hagyták beszélni a tanúkat. A jegyzőkönyvek egymásnak ellentmondó beszámolókat is rögzítettek. Ha valamelyik kérdésre nem tudtak vagy nem akartak válaszolni a megkérdezettek, azt is megtehették, így olyan kérdőpontok is találhatóak egyes jegyzőkönyvekben, amelyekre még utalás sem található a tanúktól (így nyitott marad, hogy honnan származhatott az információ).

3.3 A válszazmintázatokról

A jegyzőkönyv bevett formája szerint a deutrum a kihallgatások elején egyszer szerepel; egy-egy boszorkányperes eljárás során tíz, húsz vagy akár több mint száz tanút is kihallgathatnak (akár jelentős számú kérdőponttal), így a vallomás rögzítését és áttekinthetőségét egyaránt ez a megoldás könnyítette meg. Ugyancsak lejegyzői döntés eredménye, hogy a kérdőpontokra adott válaszokat elkülönítik-e, vagy pedig részben vagy teljesen összevonják a beszámoló során (utóbbit a latin *per omnia* formula vezeti be, de ez nem szükségszerű). Jóllehet a kérdőpontok számára, esetleg magukra a kérdőpontok szövegére való utalás tagoló szereppel bír, összefüggő vallomásokat olvashatunk, ez azonban önmagában nem jelent különösebb eltávolodást a szóbeliségtől és a szabad történetmondástól. A jelenkori nyomozati jegyzőkönyvekben ugyancsak megfigyelhetők hasonló, nem a megkérdezettektől származó megjegyzések (*a kérdésre ezt tudom mondani*), ugyancsak a beszámoló tagolását, követhetőségét elősegítve (Vinnai 2017: 189–190).

A tanúvallomások terjedelme, részletessége egy jegyzőkönyvön belül sem feltétlenül egységes, ugyanis nem volt kötelező önálló beszámolót tenni a tanúknak; tekintve, hogy a korabeli kihallgatási gyakorlatban egymás előtt is vallhattak, csatlakozhattak korábban elhangzottakhoz. A vádlott mellett és ellen szóló egyező beszámolók rövidítésére egyaránt van példa, ahogy arra

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válsz mintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

is, hogy a korábbi részletes, ám már ismert történetmondást tartalmazó beszámoló latin nyelvű utalásként szerepelt (szövegváltozatok kapcsán lásd Varga 2022). Sem a rövidítés, sem az idegen nyelv (*semmit nem tud* vs. *nihil*) nem kifejezetten a szubsztanciát illető változtatás, így az sem feltételezhető, hogy ezeknek kisebb jelentőséget tulajdonított a hatóság, mint a részletes beszámolóknak. Ezt erősíti az a tapasztalat, hogy néhány ügyben (vagy egyes ügyek második vagy harmadik kihallgatásában, pl. Bosz. 296., 411.) csaknem az összes tanú a vádlott ártatlansága mellett vall, így eleve nincsenek történetmondások a szerkezetileg is értelem szerűen hasonló beszámolóknak.

A tanúk által közvetített meggyőződés, elköteleződés a vádlott mellett vagy ellen nem egy az egyben függ össze a tapasztalat jelzésével: a bizonyosság és bizonytalanság kifejezőeszközei egyetlen beszámolón belül is előfordulhatnak, például a tekintetben, hogy azonosítja-e a tanú a feltételezett elkövetőt, okozót és milyen formában. Néhány tendenciát érdemes előre jelezni a korábbi vizsgálatok alapján (lásd még Varga 2019b, 2019c).

A tanúvallomások felvezetésekor nem egyszer szerepel olyan reflexió, mely szerint a tanú jól ismeri a vádlottat, közelében lakik stb., jelezve, hogy ezáltal megbízható beszámolót tudnak róla – függetlenül attól, hogy mellette vagy ellen szólnak. Az utóbbira példa: *az Fatens gyermeksigitül fogvást ismiri Seres Andrásné és nagyob riszint szomszitsagában lakot, de semmi boszorkánságot nem tud sem nem hallott hozzája, az Fatenstis elleget fenyegette etzer másszor Seresné de semmi gondgya nem lett azért* (Bosz. 44.). Hasonlóképpen rendszeresen utalnak a tudott, hallott, látott információkra; utóbbiak más nyelvű forrásokban stratégiai jelentőségűek, azt sugallva, hogy éppen az és éppen úgy történt, ahogy azt az adott tanú látta, hallotta (vö. Grund 2013: 332–333, 337). A magyarban tovább nyomatékosítják ezeket a reflexiókat olyan elemekkel is, mint a *nyilván, világosan, valóságosan, bizonyosan, testi szemével, füleivel* stb., amelyek szintén a beszámoló megbízhatóságát erősíthetik: *Ezket pedig onnét tudgya a fatens referálni, mivel magával valóságosan, és nem álom látásban történtek* (Bosz. 277.).

Olyankor is előfordulnak ezek az elemek, amikor a tanú mégsem vállal felelősséget az adott vélekedésért, feltételezésért: *De nem mondja hiti szerént, hogy ő mielte volna ezt Fekete Kató, mert ő azt nem tudja, csak gyanakodott hozzája* (KBosz. 13.); *A mi Sipőcz Ferencz és Joseff Annyok nyavalás voltát illeti, az bizonyos, de kitül légyen azt nem tudja* (Bosz. 296).

A közhirre rendszeresen reflektálnak a tanúk, olyankor is, amikor ők maguk azzal ellenkező módon vélekednek a vádlottról, vagy legalábbis nem tudnak (láttak, hallottak) rá nézve semmi terhelőt: *köz hirel hallota e Fatens sokaktul, hogy Boszorkán légyen Baksa Eva, de eő [= a tanú] nem tudhatya azé vagy nem.* (Bosz. 416.).

Összességében tehát az információ forrásának megjelölése nemcsak a kérdőpontoknak köszönhető, hanem a tanúk ezeken keresztül is tudják értékelni, minősíteni a tapasztalataikat. A meggyőződést kifejező mintázatok szélsőséges módon valósulhatnak meg: az egyik végpontnak tekinthetjük azt, amikor a meggyőződés erősebb, mint amennyire tárgyilagosan alá van támasztva, inkább vélekedésnek számít, például: *Hogy nyilván tudgya, hogy boszorkány Thot Mihályné, mert egy éczaka egy szekér Dinnyét vert az fejéhez* (Bosz. 82.). A másik véglet pedig az, amikor a tanú abban is bizonytalan, hogy rontásként magyarázza-e a történeteket, illetve hogy gyanúsít-e ezzel valakit. Nem minden beszámolóban szerepel szó szerint kimondva, hogy a gyanúsított személyt boszorkánynak tartják, ez azonban nem a meggyőződés hiányával függ össze. Egyrészt rendszeresek az olyan eufemizmusok, mint a *szépasszony*, vagy a *szóbeli, mesterséges, tudományos személy*; másrészt, ha az adott kéresteret, betegségét a vádlottnak tulaj-

donított cselekvésként írják le, abból következik, hogy az ezt biztosító képességet is neki tulajdonítják. A megformáláshoz kapcsolódik, hogy a grammatikailag kevésbé kifejtett említés (például zéró + inflexió harmadik személy esetén) nem egyenlő azzal, hogy nem gyanúsítják a vádlottat; ez jellemzően a szituációs és tematikus kontextusra hagyatkozás, azaz az explicitáció hiányának jele a történeti jegyzőkönyvben (lásd még Varga 2019b).

A kérdésmintázatok különfélesége és a válaszok kevésbé megjósolható jellege azzal is magyarázható, hogy a malefícium, rontás vádja alulspecifikált. Ezt jelzi, hogy a deutrumban is gyakran bizonytalanul kifejezve jelenik meg, például: *boszorkánysághoz illő, közelítő, czelozó gyanúságát* (Bosz. 84.), *bizonyos varáslását* (Bosz. 321.), még olyankor is, amikor látszólag sugalmazó a kérdésfeltevés (*nemdenem vs. néminemű*): *Nem de nem nemü némü bubajos Boszorkánságotok él* (Bosz. 203.). Ez a megformálás is alátámasztja azt, hogy az ügyek megindításakor jellemzően nem előre adott, hogy milyen események, történések értelmeződnek a boszorkányság bizonyítékaként. A vád tehát az egyes szövegekben, a tanúk beszámolója alapján aktualizálódhatott. Tekintve, hogy bármiféle cselekvés, közlés, viselkedésmód gyanússá válhatott, ügy- és kontextusfüggő, hogy minnek lesz végül jelentősége (ez is magyarázza a jegyzőkönyvek részletes, olykor redundáns jellegét, lásd még a jelenkori jegyzőkönyvezéssel összevetve Varga 2018a).

A továbbiakban azt mutatom be, hogyan viszonyulnak a négy feltárt irat beszámolóí a fenti megállapításokhoz.

4 Elemzés

Az alábbi szakaszban először az egyes jegyzőkönyveket tárgyalom a fentebb jelzett vizsgálati szempontok mentén, majd rátérek az iratok összevetésére, arra, hogy milyen hasonló és eltérő tendenciák rajzolódnak ki belőlük, kapcsolódva a korábban felvázolt mintázatokhoz.

A következőkben tárgyalt négy jegyzőkönyv közös tulajdonsága, hogy a kézírataik tisztázatok, másolatok lehetnek, ezt mutatja az íráskép rendezettsége, a kevés javítás és a lapok alján a szöveg közvetlen folytatására figyelmeztető őrszók alkalmazása. Minden iratban reflektálnak a kérdőpontok számára, ezzel együtt részletes, összefüggő beszámolókat olvashatunk.

Az elhangzottak (jelenség szintjén) hívebb megőrzésére utalnak egyes szóhasználati sajátosságok, például a szemléletes leírás:⁶ *Labok száraj mind a' kettőne'k mint az köle's kása ugi ki voltak Pórsözve' [...] annak utanna ugy csapta fe'it[= fejét] a' falhoz ugyan megh locsant [...] a fe'jed Koponyáját föll nyitották, és az fe'jed vele'id őszve' zussták, olyan mind az keöle's kássa, midőn az tűznél föll me'gh fakad (MJ); latta hogy jó nagy lucskossan Safri Mihályné mondván (CsM/E); /: mint az hal a' vizben :/ olly friss volt [...] ez nem curálta volna, eddig a' Földben rothadott volna (SZJ).*

Az idézetekben megjelenő nyelvhasználat (megszólítások, diskurzusjelölők, szitkozódások) ugyancsak közvetlenebbül kapcsolódhatott az élőnyelvhez: *és utanna kiáltott mondván: kurva semitt sem tehettél, mert szentséghek vannak feiem alatt, de én is jóll me'gh ökle'zte'le'k [...] Czoki hisze'n csak jatczik [...] ihon az Bor menyne'l Iste'n híre've'l (MJ); ugyan Kutya anyától*

⁶ Az alábbiak szövegrészeket a saját átírásomban közlöm, mely alapvetően betűhű, kivéve a *f* és *β* grafémáit, amelyeket a mai *s* és *sz* jelöl, emellett ha a *g* grafémáján egy további hurok jelenik meg a 'gy' hangértékének jelölésekor, azt *gy*-vel jelöltem (ez Morvay Jutka jegyzőkönyvét érinti). A *-ban/-ben* és más toldalékok rövidítését a magánhangzón jelölt vonással és aposztróffal tükröztettem, a [...] kihagyást, a [] interlineáris vagy marginális betoldást, a [=] értelmezést segítő magyarázatot jelöl.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válsz mintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

lekezett, miért vállal reám, [...] hiszem ha Ki nem vallottam volna, meg őletett volna Kend Atyám Urammal (CsM / E).

A lejegyzői közbeavatkozások közül a legnyilvánvalóbbak a latin(os) kifejezések, jövevényszavak, például: *discurál, assecurálván, cooperálot, contribuált, confidentiában, konstál* (NGy / K); *instans, post curam Chýrurgi* (SzJ); *iteratis repetalta, Lakodalmi Solemnitásra invitálta, Copulatióának napia* (MJ), *circiter, purgatiot* (CsM / E). Hozzá kell tenni, hogy a korszak magánleveleiben is rendszeresek az ilyen és ehhez hasonló elemek.

Szintén feltűnő lejegyzési sajátosság a latin nyelvű szabadkozások alkalmazása, ezek azonban eltérően használatosak az egyes jegyzőkönyvekben. Szenczy Julianna iratában fordul elő a legtöbbször, nemcsak a kifejezés (/: *S. V:/ minémő Vizellet*), hanem a denotátum miatt is, akár eufemizmusként megfogalmazva, például: *a ˘ midőn Géczi Uram /: salvis auribus :/ maga dolgát el akarta volna vigezni, Szenczi Juliannával; Géczi Uram azt mondotta volna /: S. V:/ Te Molnárne a ˘ te' Uradnak olyan szárazon járé, mind ennékem, vagy sem.* Amint azonban látható, a tartalmilag vagy szóhasználatban feltehetően kifogásolhatónak tartott részletek sem maradtak ki a beszámolókból. Csáky Mihályné és Erzsébet iratában szintén a fizikai állapot kapcsán jelenik meg szabadkozó formula (*s. v. hügyában, okadásában, vériben, véres tajtekok Között*), míg az idézetekben előforduló szitkozódást nem minősítették: *Csaky Mihály verte először az ő feleségét, mondván: baszom az Anyadot Órdóg teremtette Kurva boszorkannya [...] Ugyan Kutya Anyától született hogy mertél te én reám vallani.* Morvay Jutka, valamint Néppel Györgyné és Kardosné jegyzőkönyvében viszont egyáltalán nem használatosak ilyen megjegyzések (jóllehet más források alapján szerepelhetnének). Már ez a néhány részlet is jelzi, hogy a szövegek nyelvhasználata a lejegyzők közbeavatkozásai ellenére nem nélkülözi az élőnyelvközeli jellegét.

Ahogy korábban kitértem rá, a boszorkányperes jegyzőkönyvek többszörösen rétegzettek, szövegeik pedig sok tekintetben változatosak lehetnek. A vád természete és a többé-kevésbé szabad (így kevésbé jósolható terjedelmű) történetmondások mellett a sokféleséghez a kihallgatási körülmények is hozzájárulnak, így például az a tény, hogy a tanúk száma kettőtől akár száz fölé is terjedhetett, emellett egy ügyben több kihallgatást is lehetett tartani, ahogy az alábbiakban is látni fogjuk.

4.1 Morvay Jutka ügye

Az elsőként vizsgált jegyzőkönyv vádlottja Morvay Jutka, a kihallgatást 1728-ban végezték Szencen, tizenhat tanút kikérdezve. Ez az eljárás bizonyos értelemben folytatásnak számít, ugyanis Morvay Juditot már 1719-ben is megvádolták – ennek dokumentációjából azonban egy úgynevezett testimoniális levél részeként (Bosz. 214.) egyetlen tanú beszámolója ismert, tehát sem azt nem tudjuk, hányan vallottak mellette és ellene, sem azt, hogy milyen kérdéseket tettek fel, mindenesetre a jelek szerint szabadon bocsátották utána (esetleg enyhébb büntetést kaphatott, de nem üzték ki Szencről). Jelen vizsgálat szempontjából ugyanakkor azért tanulságos a korábbi irat, mert az 1728-ban készült jegyzőkönyv 13. tanúja megegyezik azzal, akitől 1719-ből maradt fenn tanúvallomás.

Az 1728-ban végzett kihallgatás három kérdőpontot tartalmaz, ezeket általános tartalmúnak tekinthetjük, ugyanis a vádlott előéletére vonatkoznak – a korábbi „tömlöcöztetést” kivéve konkrét információk nélkül, a boszorkánysággal kapcsolatos sztereotípiák mentén, mint a

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

fenyegetés, azt követő megbetegedés, más károkozás, a haragos természet, illetőleg a vádlottal kapcsolatos köz hír és alapvető közösségi viszonyulás:

(1) Primō Tugyaé? Lattaé? a' vagy hallottaé a' Tanú, hogy mostanábā' Sempthe'j Várábā' Rabsághban lévő Morvaj Judka már egyszer ez előtt ugyan Sempthe'j Várban tömle'cze'zte'tett, és mi okra nézve'.

Secundo' Tudgyaé? Lattaé? avagy hallottaé a' Tanú? hogy megh ne've'zett Morvaj Judka valakitt' me'gh fe'nnye'ghe'te'tt', azoknak minémű Ördöngösséggel ártott [ugy] hogy azoknak némely te'sti taghia őszve' sugorottak volna, hányszor? kiknek? és miné'mű okból, avagy is haragból?

Tertio. Tudgaé? Lattaé? avagy hallottaé? a' Fate'ns, hogy ezeken kívül ennek előtte' is említett Morvaj Judka valami más Babonasághot, Eörde'nge'ssége't, embereken, marhákon, a' vagy más e'fféle' ingó, és ingatlan valaki Jóságán kártt tett volna? is ne'm de ne'm mindenkor szóban volt az Varosban, hogy rosz ille'tű Aszony Légye'n, kine'k is az Embere'k Vite'ni legh kisse'bbe' épen irtoztak.

A válaszokra térve jellegzetes, hogy több tanú *jól emlékezik*, illetve *nyilván tud* a korábbi fogásról, oka azonban már reflektáltan kevésbé ismert (*bizonyosan mi okra nézve' [...] ne'm tudgya; de miért nem emlékezik reá*). Néhányan feltételezik, hogy a vádlott gyanús viselkedése miatt lehetett: *bizonyos suspitiókra nézve' megh foghattattott, bizonyos veszeke'desért [...] tömlecze'n vittik, a' Véghre' hogy sok szó volt felőle'*. Ennél is kevesebben reflektálnak a Morvaj Jutkához kapcsolódó közösségi viszonyulásra: *csak hogy szó lévél't (!) [= 'volt, szokott lenni'] fe'löle', szóbélj Aszony volt't, és senkj elle'nne' vite'nj ne'm me'rtt; tudgya hogy mindenkor szóbélj Aszony volt't azért is senkj sem me'rt ellenne' vé'te'nj*.

A vádak aktualizálását tekintve a „valami más babonaság, ördöngösség” kérdés kapcsán az alakváltást említi a tanúk egy része, jóllehet nem egyöntetű vélekedéssel: *látta hogy az ke't első kutya, ke't útolsó penigh embe'r láb nyom volt't [...] hallotta említett Simon Istvánnétűl, hogy azon Kutya Leányá vált't volt, és Morvaj Jutka Marinka Leányá Lett volna [...] talan magha volt Morvai Jutka, azon Kutya*. Mások azonban nem erősítik ezt meg: *de hogy azon kutya Leányá [= leánnyá] vált volna, se' nem láttak, se' nem tudgyák*.

Felvetődik még a repülés képessége a 7. és 8. tanú részéről, mindketten hangsúlyozzák az információ forrását *füleivel hallotta* (a vádlott egyik gyermekétől idézve), ezt azonban Morvaj Jutka férje az elhangzás után cáfolja *Czoki hisze'n csak jatczik, valamint: egy madarat hoztam ne'kik, talán a' röbdöz az szobában*. E megjegyzéseket a tanúk csak idézik, nem véleményezik, így nem nyilvánvaló, hogy átértékelték-e ezek miatt véleményüket. Emellett egy tanú hallotta lakójától a következő, kissé talányos eseményt (erről több nem is derül ki): *hallotta mondván: láttam szeme'imme'l midő'n harmadnapi hótűl elevent csinált Morvai Jutkané (!) [...] de mibűl tyukfibűl é, vagy másbűl nem tudgya mivel nem kérdezte'*.

A jegyzőkönyv rontáselbeszéléseit tekintve nem minden tanú köteleződött el egyformán amellet, hogy a vádlott követte el a rontásnak tekintett eseményeket, illetve hogy valóban rontás következménye-e a megbetegedés. Többen idézik, hogy Morvaj Jutka veszekedett közösség tagjaival, fenyegette őket, ezután következtek a káresetek. A boszorkányos hiedelem része, hogy az események közötti időbeli kapcsolat egyúttal oksági viszonyra enged következtetni a tanúk szerint (ezzel összefüggésben az időviszonyítás jellemzően igen markánsan fejeződik ki a szövegekben, lásd még Varga 2019a).

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válszazmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

Ezúttal is hangsúlyos az események időbeli egymásra következése (*azonnal, akkor mindjárást, másnap, szavai után, harmadnap múlva*): *nagy kárt te'tte'k a' Kutyák, s- magha is veszeke'dvén véle'k, azonnal a' Lábai kezdettek dagadni; monda Morvaj Jutka, hiszen soha sincs akkor, mikor én kérem, s- aval ell ment, és más nap véradora [= virradóra] Egyik Szeme' a' Leanynak te'li le'tt hállogal; fatens roszył (!) kezdett lenni; fenyegető szavaj után [csak hamar] roszył is iárt; Morvaj Jutka Pénzt Kért volna kölcsen, hofi nē' adott nékj, akkor mingarást az gie'rmekét nyavala ki űte'tte'; ezen fenye'ge'tés után harmad nap múlva ke'zét nem birta.*

A kárvallások azonban úgy fejeződnek ki a leírásban, mintha természetes megbetegedés, állapotváltozás történt volna, nem pedig személyhez (a vádlotthoz) kötött rontás, így a cselekvés- és szándéktulajdonítás ezúttal közvetettebb, mint más jegyzőkönyvekben (vö. például lentebb, a Szenczy Juliannának tulajdonított betegség leírásakor *sanyargatta, lankasztotta* is szerepel). A gyógyulások egy részére ugyancsak az időviszonyításon keresztül utalnak, a kommunikáción keresztül a vádlotthoz kötve: *me'ly űzenett után, csak hamar az után azon Pörsenisek egyszer s- mind, mind az kettőnek ell szarodtak, és megh gögyültak.*

Vannak azonban olyan tanúk is, akik közvetlenül a vádlottnak tulajdonították a rontás elkövetését, következtetésként, illetve vélekedésként kifejezve (*gyanakodván, gondolja*): *Morvaj Jutka Ve'nyike'it ell ígettitek ti, valóban re'am fogta, raita is vagok túle' [...] gianakodván reájó, hogy ha eö Vesztette' megh, ereszte'ne' megh né'ki [...] lassanként gögyült ki azon nyavalábúl, s gondóllya is, hofi eö ere'sztett megh; Birót Szabó Péte'rt hozzá keöldette' olly űzenette'l, hogy ha megh rontotta, és vesztette' eresze' megh néki.*

Kifejezetten explicit cselekvéstulajdonításokra is van ugyanakkor példa: *tudod mint hattál az szerént vagyok [...] te' előbb eresz me'gh ennékem, ha megh rontottál [...] ha megh veszte'tted a' Vömet eresz me'gh né'kj [...] s- ug labadozott föll.* Tekintve, hogy ez utóbbiak közvetlenül a vádlotthoz szólnak, különösen hangsúlyos viszonyulást jeleznek.

A cselekvéstulajdonítás közvetett jellegéhez tartozik, hogy több tanú is látni vél a betegség során gyanús személyeket, azonban ennek kapcsán nem nevezik meg Morvaj Jutkát explicit módon (sőt mást sem), sőt éppen a tapasztalatok korlátozott volta kerül előtérbe: *azon bete'ghségébe' három Aszony személyt eitszakának idein láttott, de egyikét se'm ősmérte' me'gh [...] rajta gyötte'k, ez is ibre'n lévén mind viaskodott vélek, de semmi képpe'n megh nem láthatta ki le'gie'n [...] azon eitszakán ugi me'gh rászták az Ágiát, hofi a' nagy rémuléstül féltt oda föll maradni, s- leis jött a' pallásrúl, [...] de az után semmit sem látták, se' hallották.*

Nemcsak a tanúk vélekedését ismerjük meg a vallomások alapján. Az úgynevezett nézők a korszakban egyrészt orvosolni szokták a betegségeket, másrészt megnevezik a feltételezett elkövetőt. Ebben az ügyben viszont a néző sem csak Morvaj Jutkához köti a rontást: *Hallotta annak utánna Posomba' lakozó egi néző Aszonymnak hírét [...] azonnal megh kérde'zte', mi nyavalája légye'n [...] addigh nem segíthetek raitad, me'ghlen ide' nem hívatod Morvaj Jutkát, és akj megh fe'nye'ge'te't [...] néző Aszszony mondotta, a' ferte'lme's kurvák vendéghségébül jöven a' mi me'gh maradott tőlek, azon maradékkal hagyíáltak me'gh, és ha a' többi is ugy akarta volna mind a' két haragossa ugy megh rontottak volna, hog a hús is te'ste'drül le' hullott volna.* A fenyegetést egy Magda nevű bábaasszonytól idézik, ő is homályos választ ad a betegség eredetével kapcsolatban: *me'lyre' kerdezte' ki dolga légye'n, egyebett nem mondott, hanem az Szép Aszonyoké'.*

Ahogy jeleztem, az egyik tanútól olvasható egy korábbi beszámoló is, az 1728-ban végzett kihallgatásban ugyanezt a történetet mondja el (nem reflektálva arra, hogy emiatt került-e a vádlott korábban is fogságba). Először arról is beszámol a tanú, hogy *Ablákon egy nagy*

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

sebessen zugó Széll jött, a mely Széltül a Fatens igen meg ijett és az Asztaltúl fel kelvén el szédült (Bosz. 214.). Ekkor tehát nem utal arra, hogy rontás történt, azonban a vádlott felbukkanását igen rejtélyesnek mutatja: *és sohol senkit nem látott, nem tudgya hol vette magát Morvaj Jutka az Fatens mellett csak az (!) látta hogy karját fogta az Fatensnek, és bé vezette az házban, és azt is vallya hogy az bé vezetés után kéttzer esett el az házban. Azt sem tudgya hova lett az házbul ellőle Morvaj Jutka* (Bosz. 214.).

Ezúttal sem explicit tehát, hogy a vádlottat gyanúsítja, a későbbi beszámolóban pedig ki sem tér az esésekre, ugyanakkor felidézi a vádlott segítő szándékát (jóllehet az időviszonyítás igen zavaros, vö. *egy esztendő múltán*): *de mingyarást ott te'rme'tt Morvaj Jutka, és bé ve'ze'tte' a' fate'nst [az Úczárúl] Szobába' mondván az után egy esztendő múltán, me'gh szántalak, mert ha bé nem hoztakak (!) vólna, azok téged ell vitték vólna, azzal tőle' ell me'nt*. A tanú nem reflektál arra, amit a vádlottól hallott – *azok téged elvittek volna* –, így nem világos, hogy ezért gyanúsították-e meg korábban (illetve hogy volt-e köztük korábban valamilyen konfliktus). Közös a két beszámolóban a tanú későbbi állapotának leírása (*az szája füléhez vólt húzva, és egyik keze' visszára hátra vólt fordúlva*), ahogy az is, hogy a gyógyítást más végezte (egy Magda nevű bábaasszony), a cselekvés-, sem a szándéktulajdonítás tehát nem nyilvánvaló. Az ügy kimenetelét nem ismerjük.

4.2 Csáky Mihályné és Erzsébet ügye

Az alábbi eljárás 1768-ból példa arra, hogy több kihallgatást is lehetett tartani; először öt, majd kilenc tanút hallgattak ki. A kérdésfeltevés megformálása valamelyest különbözik a két alkalommal, tartalmuk mindkét esetben igen általános, a boszorkányság és a rontás – pontosabban az arra *célzó*, azt *illető* cselekedet – merül fel bennük (a jó tanúkra vonatkozó kérdésre egyik megkérdezettől sem szerepel válasz):

(2a) 1° Tudgya, latta, hallotta é? a Tanú Csáky Mihálynének vagy a Leányának Csaki Erzsébetnek valamely gyanus babonás Emberek vagy barmok rontására tzelezo cselekedeteit
2do Kit tud jo Tanúnak lenni

(2b) 1° Tudyá, Latta, hallotta é a Tanu'? Csaky Mihálynének akar magának akar a Leányának Csaky Erzsébetnek valamely boszorkányságot, illető tselekedetit, vagy hogy valakit, akar mi uton, modon, babonássan meg rontottak volna?
2do Kit tud jó Tanúnak lenni?

Kétféle „rontás”-ról számolnak be a tanúk, egyrészt fizikai károkozást, bántalmazást hoznak fel (az első kihallgatás első tanúja, valamint a második kihallgatás utolsó tanúja kapcsán), másrészt az italban-ételben történő „rontást”. Egy-egy ügyről több tanú is vall, feltehetőleg nem tudván olyan káresetet felhozni, amelynek ők maguk lettek volna a kárvallottjai: az első tanú által elszenvedett „rontást” felidézi a második valló, Safri Mihályné állapotváltozását többen is közlik, az utolsó tanú állapotváltozását pedig rajta kívül még hárman említik.

Megoszlanak a beszámolók a tekintetben, hogy a gyanúsítás explicit-e. Egy tanú, aki nem saját maga által átélt esetekről vall, csak közvetett módon, hallomásként azonosítja a vádlottakat, nem reflektálva arra, hogy ő maga látta őket: *hállya a fatens hogy makog és fuldokik Dioszegi György, mintha fojtogattak volna, [...] mindgyárt fell űlt Dioszegi György így*

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válszazmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

szóllalván meg, miért hamarébb fel nem kóltóttél mikor kiáltottam hogy majd meg ólnék. Kérdezvén a fatens ki bantotta kendett? felelt. Csáky Mihalyne Leányostúl voltak rajtam.

Mások csak a kárvallott állapotáról számolnak be, tehát nem tekinthetők közvetlen szemtanúknak, s egyáltalán nem utalnak arra, hogy szándékos cselekvés eredményének tartanak a történeteket: *akkor látta a fatens a maga s. v. hujyában, vériben a földön fekvve heverni Pinter Adámnét, látta osztan hogy a ház Közepin fekvve viszkandozik Pinter Adámné, de a fatens nem merte meg nézni micsodás; ott találta Pinter Adámnét, hogy fél holtan, csak a bal lábával rugdosott, arczal a földön fekvén, s. v. hujyában, okadásában, vériben, véres tajtekok Között.*

Az étel-ital okozta változásokból ugyancsak a kárvallottak következtetnek rontásra, nem egyforma elköteleződéssel (az elsőként idézett tanú csak közvetetten, az időviszonyításon keresztül): [I/5. tanú:] *Csaky Mihályné egy Úveg Palinkát adott neki, mellyett a fatens meg ivott. Annak utánna csak hamar mingyárt roszul kezdett lenni; [II/1. tanú:] Csaky Mihalyne egy Kancsó bort Koszont a fatensne, melyből a fatens még akkor tiszta jozan lévén ivott [...] mindgyárt roszul érzette magát lenni [...] melly nyavalaja bizonyossan onnat Kóvetkezett, hogy abból a Kancsóból ivott; [II/4. tanú] Csáky Ersebet volt othon az Lopóból Palinkat adott innya a fatensnek [...] a sok Kén el huzta az erejét. Melly nagy bajának s. változásának nem egyib volt az oka, hanem az a Palinka okozta, mellyet Csaky Ersébet adott neki; [II/6. tanú:] Jaj gyilkosok meg óltetek, Kérdezvén a maga férje a fatenstúl Ki ólt meg? Felelt a fatens Csaky Ersok a ki ma a Pereczet atta, mert attól lettem roszszul.*

Ezzel szemben a többi tanú, aki nem élt át hasonlót, csak a változás hirtelenségét, esetleg az állapot súlyosságát hangsúlyozza, a vádlottakat nem is említve: *latta a fatens hogy nyakig vizes volt, futva jótt haza felé is mint az órúlt, és cir' negyed napokig irtoztató nagy Kinban volt; kiáltozván, akkor volt nagyon beteg Safri Mihályné [...] pálinka ital után; Mikor pedig Ki indult a Dinnye földre [= Safri Mihályné], akkor semmi baját, sem részégségét nem Latta a fatens; Latta hogy jozan volt, Safri Mihalyne, semmi leg Kissebbik részégséget benne nem tapasztalt [...] Egyszer fel tekintvén latta hogy jó nagy lucskossan Safri Mihályné.*

A közvetlen fizikai károkozásról beszámoló tanúk egyike név szerint is utal a feltételezett elkövetőkre (először a látott tapasztalatra reflektálva, majd anélkül): *hát láttya hogy az Istálló ajtaján be jön Csaki Mihályné elől, utanna Ersébeth névü még akkor hajadon Leánnya [...] mindgyárt Csáky Mihályné a Fatens mellyire ült, és a torkát szorongatni s fojtogatni kezdette, a Leannya pedig a Czombjaira últ, és nyomta a fatenst hogy ne viczkádozhasson (!). Nem derül azonban ki, hogy a felidézett után fojtogatás után a későbbi tanú megbetegedett-e (egy tehát „szenvedi el” a rontást, ezt erősíti meg a második tanú is).*

A másik, szintén közvetlenül érintett tanú vallomásában viszont már kevésbé nyilvánvaló azonosítás figyelhető meg: *látta először hogy Két Aszony az ajton bé jóvén csak neki mentek a fatensnek, meg Kaptán, és az Agashoz vágtak a fatenst, annak utánna a ház földén horczolták, abrazattyát, mellyit, hasát tapodták, rongálták, orrából, szájjából egyre ment a vér.* Ez a tanú előzőleg felidézi, hogy az egyik vádlott fenyegette: *ugy beszeld azt ki ha harmad magaddal meg bizonyithatod, mert nagyobb bajod léssen ha meg nem bizonyítod.* Majd azt állítja, a „rontás” során is ez hangzott el: *Ezen hurczolás, tapodás Kozben pedig, mindetig azt Kialtoztak neki, valyd meg a pereczet, de ugy vald meg ha harmad magaddal meg bizonyithatod.* Így a nevek helyett az idézett közlésen keresztül azonosítja a feltételezett elkövetőket.

Hozzá kell tenni, hogy a fent idézett megnyilvánulás az egyetlen, ahol reflektáltan valamiféle konfliktust említenek a közösség tagjai a vádlottakkal kapcsolatban. Ezáltal a rontáselbeszélések speciálisak annyiban, hogy nem utalnak olyasmire, ami a hiedelmek szerint mintegy motíválná a káreseteket. A gyógyulást sem a gyanúsított személyekhez kötik: *sulyos betegségben*

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

esvén Gyulára vitette magát, ottan bizonyos öreg Aszony purgatiot adván neki, Ki hánta ami a gyomraba volt, és úgy gyógyult meg.

Csáky Mihály ugyanakkor több tanú szerint is rontással vádolja feleségét és lányát (jóllehet őt nem kérdezik ki, így nem derül ki, fenntartja-e a vádat, vagy csak indulatból mondta): *s hallotta a fatens, hogy Csaky Mihály verte először az ő feleségét, mondván: [...] Ki adott Palinkát a Safri Menyinek [...] Azután a Leányt is elől fogván s vervén Csaky Mihály, kérdezte micsoda Palinkát adott volna a Safri menyinek [...] Órdög teremtette Kurva boszorkánnya, ell rontottatok a' menyecskét.* Ekkor a tanúk szerint egymást vádolja a két nő, Csákytól félve.

Még ebben az évben kihallgatják a két vádlottat, akik tagadják a vádat: *Micsoda mester-séggel tudsz az embereket rontani, Kivált minemű itallal? Én semmit sem tudok benne; Miért vagy fogva? – Azért hogy Mészárosné ream fogta, mintha Peretzet adtam volna neki zsebemből, de én nékem zsebem sem volt soha, Peretzet sem adtam neki.* A fizikai károkozással kapcsolatos vádak a háttérben maradnak, az ítéletben is az itallal történő mérgezéssel indokolva büntetik a vádlottakat a kor viszonyai között enyhének számító megvesszőzéssel és kiüzetéssel.

Ahogy az idézett kihallgatás is mutatja, a vádlottnak szóló kérdések is tagadhatók, visszautasíthatók a látszólag sugalmazó megformálás ellenére (a tanúk beszámolóí alapján adottnak veszik, hogy a vádlott tud rontani). A kérdésfeltevés módja tehát önmagában nem készítette beismerésre a boszorkánysággal gyanúsított személyeket; a magyar források alapján pedig épp a tagadás hozhatott a vádlott számára kedvezőbb ítéletet, szemben például a salemi eljárásokkal (a diskurzusmintázatokról lásd még Varga 2018b, 2019a, 2019c).

4.3 Szenczy Julianna (1730–1731) ügye

A Szenczy Julianna elleni eljárásban szintén több kihallgatás zajlik, különböző helyszíneken (Bátorfalu, Kiscsalomja, Kóvár, Cseri, Nagykereskény) összesen tizennyolc tanút szólaltatva meg. Jóllehet a kérdések csak a jegyzőkönyv elején szerepelnek, a válaszokban utalnak a kérdőpontok számára, és ennek alapján (valamint a válaszok tartalma szerint) megegyeztek a kérdések az összes helyszínen, a beszámolókat pedig, úgy tűnik, egybeszerkesztették a tisztázás, másolás során. Az eljárás sajátossága, hogy egyetlen ügy – Géczy Ádám halálosnak vélt betegsége és annak gyanús körülményei – köré szerveződik a tizenkét részletes kérdés, láthatóan korábbi feljelentés alapján. Több tanú *instans*-ként ('kérelmező, folyamodó') utal Géczy Ádámra, így ő maga lehetett a feljelentő. Jóllehet a kérdőpontok konkrétumokra irányulnak, egyaránt rákérdezve tapasztalt, látott és hallott információkra, közel sem egységes kép rajzolódik ki magukból az iratokból (a jegyzőkönyv alapján a hatóságtól elfogadott módon).

Nincs olyan kérdés az ügyben, amelyre minden tanú válaszolna (akár csak latinul megerősítést jelezve); a legtöbb válasz (12 magyar nyelvű és két-három utalás latinul) az első három, valamint a 6. kérdés kapcsán olvasható, az utolsó, 12. pontumra 9, a 8–9. kérdése 5-6, a többire (4–5., 7., 10. és 11.) pedig jóval kevesebb, három, illetve két válasz szerepel a jegyzőkönyvben (a válasz hiányát a *nihil* jelzi). A leginkább reflektált kérdések a következők:

(3) 1°. Vallya megh a Tanú Géczy Adám Uram eő kégyelme', maga Házossága e'lőtt egéssége's, friss embe'r volté, és miként házosodott me'gh, csekkenté egésségibe'n, és csak hamar házossága után harmadik holnapnak elein, halálos bete'gségbe'n esetté'?

2°. Vallya me'gh a Tanú, cúra után valamentére' konnyebedetté Geczi Uram, de' azutánnis ne'mdene'm betegskedetté, és sínlődötté?

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

3°: Vallya megh a~ Tanú az e'lmúlt Eősze'l föl dagadozván mégh az arzulattyais, viszont halálra betegedetté, és mindétigh kétséges volté éllete' fe'lől?

6°: Vallya megh a~ Tanú e'mlétett Géczy Vramtúl bete'geskedésiben /: S. V:/ minémő Vizzellet me'nt?

Az utolsó kérdésre ugyancsak több (összesen kilenc) tanú kitér: *minémő nagy Re'mőlással tett panaszos relatíot emlétt Géczy Uram maga fe'lesége Szenczi Julianna Aszony szemérmes teste micsodás vólta iránt [...] hogy szemibennis nagy fogyatkozás lett vólna Géczi Uramnak, láttaé az Tanú?*

Jóllehet nem minden tanú tér ki arra, hogy Géczy Ádám korábban egészséges volt, a megkérdezettek többsége olyan nyomatékosító elemekkel hangsúlyozza ezt, mint: *Tudgya bizonyossan, Bizonyossan tudgya, sőt igenis Egészségesnek tudgya eő kglmít*, egészen szemléletesen is megfogalmazva: *mint az hal a~ vizben*. Hasonló meggyőződéssel számolnak be állapota javulásáról majd újabb romlásáról is: *Igenis jól tudgya a~ Fatens hogy az orvosságh után valame'ntire jobban vólt*.

Szintén nyomatékosan fejezik ki magukat a tanúk arra nézve, hogy látták Géczy Ádám vezetését (illetve hallottak vagy tudnak róla, jóllehet a leírása változatos): *Tudgya bizonyossan és látta a~ Fate'ns sűrő és vé'res vizzelletit Geczi Uramnak; Látta testi szemeivel, hogy Géczi Uram vizzellete sokszor olyan vólt mint a~ Vér, néha Zöld, néha fehér*. Ahogy látszik, az információ, tapasztalat forrására vonatkozó reflexiók olyankor is rendszeresek lehetnek a beszámolókbán, amikor azokat a kérdés nem tartalmazza.

A betegség tényével és tüneteivel kapcsolatban tehát viszonylag nagy egyetértés mutatkozik, így a részletek korábban is a hatóság tudomására juthattak. A további válaszok esetében már több különbség is megfigyelhető, ilyen például a betegség azonosítása (7. kérdés: *mit hallott ... avagy mit vett észre, miből származott légye'n nyavolája*). Az első tanú természetes magyarázatként írja le, bár elbizonytalanítva: *mint ha vizi betegségben sénlődött lett vólna*, az utolsó tanú a gyógyító borbélytól is ezt idézi: *Tolmácsoltatta azon Borbélytúl mit vett vólna Eszre' azon nyavalya mi lenne', kire' felel a~ Borbély a~ Tolmácsnak, úgy vélekedik, mintha már vizi betegségben vólna ne'vezett Géczi Uram*. Ugyancsak a borbélyhoz kötik a rontásként való magyarázatot, és a feleséggel kapcsolatos gyanút: *Hallotta aztis azon Dejtári Borbéltúl, hogy az Aszonnak bizonyos más szeretőinek Kölletett lenni, és olly cselekedé't vagyon rajta, melly miatt el kölletett vólna a~ világbúl veszni Géczi Vramnak*.

A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy Géczy Ádám is ezután kezdte-e vádolni a feleségét, mindenesetre számos tanú idézi az ő gyanúját is, illetve a tőle hallott megjegyzéseket a 12. pontban: *héjában múnkalkodom; olly mérges teste vagyon, kihez ha csak hozzá nyúlis, minden ereiből fogyatkozik; azonnal mintha méreggel telle's vólt vólna Szenczi Julianna Teste', s-azonnal Géczi Uramnak egész testit szőrnyű nagy fájdalommal sanyargatta, és el lankasztotta*. A kérdés másik részét tekintve, egyes tanúk szerint Géczy Ádám maga állította, hogy romlik a látása (mások nem tapasztalták ezt): *Panaszolkodásában, hallotta, hogy nem látna úgy, mint ennek e'lótte'*.

Egy tanú meggyőződéssel és nyomatékosan (*bizonyosan látta*) a vádlott vétlensége mellett vall ezzel kapcsolatban: *hiti után valhattya a~ Fatens, bizonyossan úgy látta, mint más kőrőszvény Aszonnak [...] Géczi Uramnak illyen képpen szóllott, tudniüllik: En bizony semmit sem láttam ollyan fogyatkozást rajta [...] nem eő az oka, hanem kglmed, s- nem kglmednek vagyon rövidsége, hanem az Aszonnak*. Géczy Ádám szemében azonban ez is a felesége ellen szól: *most latom már hogy nem tiszta Aszony légyen, hanem valami Tündér*.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

A fentieknél jóval kevesebb, 5 tanú számol be bizonytalanul (*holmi, bizonyos, oly forma, mintegy*) a babonásnak tartott eszközökről, amelyeket Szenczy Julianna párnájában véltek találni (9. kérdés): 3. tanú: *bizonyos száraz békát, kígyó fejet, holmi dirib darab fákatis találtak*; 5. tanú: *hallotta, hogy bizonyos száraz békákat, kígyókat, holmi fenyőfából való darabocskákat, s- még az Koporsobólis egy darabocskát, és két séma fekete' kis Pinztis*; 11. tanú: *találtak két kis pénzt, egy halyagot, oly formát, mint az Babir, főt rák lábat, melybennis öreg tollú szál volt téve, Egér lábat, Koporsó Deska darabokat, sok kenyér morsát*; 12. tanú: *talált mint egy vásforma fekete kis egy egy Pénzt, holmi darab Kenyerecskéket, holmi gömbölyűt mint az Cseresnye' magot, és mint az egér lába oly csontocskákatis. Az egyik tanú szerint Géczi Ádám tűzre vetni parancsolta a meglelt tárgyakat, amelyek egykori meglelte azonban így is erősíthette a rontással kapcsolatos meggyőződést.*

Felmerül egyfajta bűnrészesség is az ügyben, ugyanis egy idegen szolgált viselkedését is gyanúsak találja a tanúk egy része (8. kérdés): 4. tanú: *Hallotta, hogy azon szolgáló bizonyos napestin Géczi Uram ablakja alatt kévöl jrannyában az Agyának álván, és hogy holmit magában beszelt, avagy olvasott*; 5. tanú: *Hallotta a' Fatens, hogy azon szolgáló [...] bizonyos étczakán Agya érannyában lévő ablakja alatt Kévöl – halgatódzott Géczi Uramnak*; 10. tanú: *Latta testi szemével az Ablak alatt őszve vonva, s- a' midőn tudakozták volna ott mit csinálna, fele'lt: Csak imadkozom*; 16. tanú: *Hallotta mástól a' Tanú, hogy azon szolgáló Aszony az ablak alá járt étczakának idein, mit cselekedett azonban ottan, ne 'm tudgya a' Tanú*; 17. tanú: *ott mit cselekedett nem tudhattya a' Tanú.*

Jóllehet a cselekvés azonosítása, értelmezése bizonytalan, többen is nyíltan és hangsúlyosan negatív viszonyulásuknak adnak hangot a szolgálóval kapcsolatban: 10. tanú: *azonnal így vélekedtek felőle, hogy nem igaz, s- tiszta Aszonnak kőlletik lenni, mivel annyi sok Aszszonyok mellé applicáltak*; 17. tanú: *Azt meri mondani a' Tanú hogy azon szolgáló melyet Korponárul hozott az Aszony magával tiszta Ördőgh volt, mert szün'ten csak azon járt, miként veszthetné el Géczi Uramot. Az ő későbbi sorsát nem ismerjük: s- hova való lett légye'n a' Fatensne'k nem konstál.*

Szintén ellentmondásos beszámoló olvasható a jegying keresése kapcsán (10. kérdés); az egyik tanú szerint *azon Inget /: melyet Jegyben adott Géczi Uramnak :/ sűrűen keresték*, más szerint viszont, akinél a jegying volt: *Nem tudgya, nemis látta a' Tanú, hogy Szenczy Julianna, Simoninéval az Jegy Inge't keresték volna.*

A rontás feltételezett motivációja ugyancsak nem kerül előtérbe, egyetlen tanú utal a vagyoni szerepére, legalábbis a házasság kapcsán (11. kérdés): *hallotta [...] azért adta volna Géczi Uramnak leányát, halván sok Pénzt nevezett Géczi Uramnak.* A többi tanú ezt nem erősíti meg, ebben a vallomásban pedig az nem merül fel, hogy a többször emlegetett betegség rontásból következhetett.

Összegezve: Géczi Ádám betegsége egységesen bizonyosságként jelenik meg, míg a szándékosság és a rontás feltételezett módja kevésbé nyilvánvaló, különféle személyek és elemek kerülnek gyanúba: babonás tétel a párnában, a jegying felhasználása, a szolgáló közreműködése, illetőleg a feleség feltételezett betegsége, állapota. Több tanú is utal arra, hogy a vádlott tisztában lehetett a gyanú egy részével (4–5. kérdés), elsősorban a nemi betegség vádja kapcsán idézik viselkedését (nehézség, hogy két tanúvallomásban szlovákul is idéznek, az attitűd azonban a magyarul is explicit): *mind Géczi Uramot, s- mind az Aszont, az az Szenczi Juliannát szomoruan látta [...] mivel hogy Géczi Ádám Uram előtted mindeneket ki mondott, és ki vallott, Az Aszony igen haragszik, sér és bántódik [...] sok séránkozási között tudakozta a' Fatens, mit sirna, felelt Szenczy Julianna: hogy ne' sérnék, mivel ilyen nagy bűncstelenségben, kőlly élnem*

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

[...] *felel az Aszony, a' kivel jól köllene' élnem, aval kölly bút szenvednem.* További kihallgatást is tartottak az ügyben, erről latin nyelvű jegyzőkönyv érhető el, amelyben a kikérdezés során felvetik, hogy Géczy Ádám korábban is betegeskedett vízkórságban, ahogy azt is, hogy hajlamos hamis hírbe hozni, megalázni és fenyegetni másokat (többek között korábbi feleségét is).⁷ Az ítélet nem maradt fenn.

4.4 Néppel Györgyné és Kardosné ügye (1731)

Az alábbi irat különlegessége, hogy két változatban is elérhető, két különböző lejegyzői kéztől. A szövegek között igen csekély különbség mutatkozik, mindkettő írása rendezett, ráadásul a közvetlen folytatásra utaló őrszavakat tartalmaz a lapok alján, így az sem nyilvánvaló, melyik irat lehetett a másik előzménye (mindkettő keltezése május 2.). Az előző eljáráshoz hasonlóan egy ügyre irányul a bizonyítás, Néppel György (avagy *Kapitány uram*) babonasággal történő megrontására és az akörüli gyanús körülményekre. A szöveg egy részének elemzése annyiban problematikus, hogy szlovákul is idéznek a tanúvallomásokban.

A kihallgatás során három tanú felel négy konkrétumot tartalmazó, erősen sugalmazó kérdésre:

(4) *Primō Tudgyaé, Láttáé, a'vagy hallotaé a' Tanu? Néppel Györgyné Kapitányné Aszszonyomhoz magátul járté Kalazra Paruczán lakozó Kardos Imriné, vagyis az Aszszony által hivattatott, mi okra nézve járt oda, s' hányszor volt ott, egymással publice' cseléd előtt discouráltaké? a'vagy Szobában bé zárva ugy tanácskoztak, meñyi ideig egy más után lakott az Aszszonynál, viszont az Aszszony járté Paruczára Kardosnéhoz.*

Se'cundō. Kapitány Um̄ fōlső Inghit, ugy czimában való kapczáját ki adta Kardosnénak, azokat mi okbul vette kezéhez, mit csinált vélek, nem de nem biztatta Kapitányné Aszszonyomat, hogy azon két darab ruhájával megh rövidétti életit Kapitány Uramnak.

Tertiō. Tudgyaé a'vagy hallottaé a' Bizonyságh sokszor nevezett Kardosné Kapitány Ur' Urináját is kiválta az Aszszonytul.

Quartō. Aztis valla megh a' Tanu, Kapitány Ur' ágyában, mellyik Aszszony tett valami Babonasághot, s' ha tett, volté Kapitányné Aszszonyom hirivel, s' engedelmevel, ez iránt kitűl mitt hallott mondgya megh.

A tanúk igen egységes állásfoglalást mutatnak az első kérdésben felidézett tanácskozással kapcsolatban, tapasztalataikat nyomatékositva fogalmazzák meg: ***Tudgya bizonyossan ezen Fatens hogy sokszor járt Kardosné Kapitányné Aszszonyomhoz kalázra; nyilván tudgya, hogy Kardosné járt az Aszszonyhoz egy hetigh is ell lakván ottan; egyebet nem tud, hanem hogy Kardosné Kalazra járt.***

A titokzatosságot szintén megerősítik: *bé zárván magokat Szobában, egy lelket sem bocsátottak be magokhoz, ketten tanácskozván, alattombæ', bé zárván magokat szobában ugy tanácskoztak ketten [...] sughtak, bughtak az Aszszonyal, egy hetig is ell lakott ottan, szobában bé zárván, magokat.*

Kardosné ígérését két tanú idézi, egyikük kifejezetten hangsúlyozva a forrást: ***hallotta testi füleivel Fatens Aszszony, midőn Kardosné eletit kötette Kapitányné Aszszonyomnak, hogy azon Imeghel és Kapczával ollyast cselekeszik, Kapitány Ur' nem fogh élni tovább Szent Iván***

⁷ Ezúton köszönöm Szikora Patriciának a segítséget a latin szöveg értelmezéséhez.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

napjánál; Kardosné Fatens által üzent az Aszszonyk, ne busullyon semitis, mert eő megh cselekedte már a'kit magára válolt. A harmadik tanú nem utal megállapodásra, csak a titokzatos beszélgetésekre Kardosnéval, illetve: midőn pedig ell ment az Aszszonytul, mindenféle élést, Gabonát, kendert adott néki [...] ennek is kedveskedett mindenféle éléssel. Az első tanú is felidézi ezt, az ígéretre adott és / vagy a halálos rontásért kilátásba helyezett fizetesként értelmezve a gesztust (a második tanú nem említi ilyet): Többi között azt is vallyá, hogy Kardosnének gyakran kedveskedett az Aszszony mindenféle éléssel, és kéz pénzelis, Fatens által is küldett Kardosnének az Aszszony, egy szóknyának való Török pamuk vásznat, assecurálván Kardosné, ha azt véghez viszi, hogy Szent Iván napig, vagy is utánna egy holnappal az Urát e' világbul ki emészti, szász foréntal meg ajandékozza.

A babonasághoz használt eszközöket ugyancsak nagyfokú bizonyossággal emeli ki az első két tanú: *azt vallyá, hogy Kapitány Ur' fölső Inghit bizonyos Szabo által /: a'ki mostan Kapitány Ur' Katonája :/ kütte az Aszszony Kardosnének Paruczára, csizmában való Kapczáját pedig maga Kardosné vitte el Kapitány Uram házatul [...] Testi szemeivel Láttá egy Óveghben Kapitány Ur' urináját, maga Kapitányne Aszszony' vallotta meg, hogy az Ura vizelleti [...] Magátul Kapitányne Aszszonyomtul hallotta Fatens Aszszony [...]; Kapitány Uram Inghé, és kapczája Kardosné kezéhez hogy deveniált, e' képpen tudgya [...] véghez vitte e' a'mit válolt magára, kérdgye megh.*

A harmadik tanú viszont egyáltalán nem reflektál a babonaság elkövetésére. Hozzá kell tenni, az első két tanú is óvatosan fogalmaz e tekintetben: *ezt is Kardosné kívánságára az Imeghez, és kapczához köll küldenni, de az után oda küldötte az Aszszony vagy nem, Fatensnél nem konstál [...] hiszen ha valami Babonassághot csinál kegyk az ágyban kgdñekis meg fog ártani, aña felelt az Aszszony, csak annak fogh ártanni akinek csinállyák de meg cselekedteé az Aszszony vagy nem, Fatens nem tudgya [...] de tettéké vagy nem Fatens nem tudgya. Összeségében tehát a tudás korlátozottsága, a bizonyosság hiánya is egységes; az sem derül ki a jegyzőkönyvből, hogy valóban megrövidült-e Néppel György élete, egyáltalán megbetegedett-e. A lejegyzői átértékelés hiánya (lásd még Varga 2019b) alapján ez is elfogadható volt a bizonyítékgyűjtés szakaszában.*

Jóllehet nem minden kérdésben szereplő eseményt és körülményt erősítenek meg a tanúk, felvetnek olyan információt is, amelyre a hatóság nem kérdezett rá, egy további gyanús személyt emlegetve: *ezen Babonaságban, és Órdöngességben Csernyanski névő Aszszony is cooperálot, [...] mindenféle éléssel kedveskedvén néki, assecurálván ez is az Aszszonyt, hogy Kapitány Uramot ki sikkasztyák e' világbul; jól tudja Csernyanszki Ancsais az Aszszonyhoz járt Nagy kérül, azzal is alatomban discourált az Aszszony maga szobájában, ennek is kedveskedett mindenféle éléssel [...] discouráltak alatomban [...].*

A vádlott és az első tanú viszonyát is felelemleti a másik kettő: 2. tanú: *első Tanu Aszszony Nagyké're járt, bizonyos Aszszonyhoz, azis hogy mondotta, Kapitány Uraink meg köll halni rövid nap;* 3. tanú: *Első Fatens Aszszonyt Hudecs Barbályát tudgya, hogy nagy Confidentiában volt az Aszszonnyal, Korcsmárosnéja lévén, és minden titkos dolgait tudta az Aszszonnyal, fél nap is csak ketten el discouráltak a' szobában.* A harmadik tanú ezenkívül felidézi, hogy Kardosné korábban egy nyakra való keszkenőre is „olvasott valamit”, erről azonban további információ nem derül ki.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

Ebben az ügyben néhány héttel korábban is tartottak kihallgatást, amelynek jegyzőkönyve latinul maradt fenn, ebben Néppel Györgyné kapcsolata vetődik fel egy bizonyos Vass Sándorral, aki a(z) egyes tanúk szerint komolytalan) híresztelések szerint házasságot is ígért az asszonynak, ha Néppel György távozik az élők sorából.⁸ Az ügy kimenetele nem derült ki.

4.5 *Áttekintő elemzés*

Ahogy az egyes szövegek részletes bemutatásából kiderült, a négy irat maga is többféle mintázatát rajzolja ki mind a kérdéseknek, mind a válaszoknak. A legkevesebb kérdőpont 2 volt, míg a legtöbb 12. Két eljárás során általános tartalmú kérdések hangzottak el, amelyek szabad történetmondást eredményeztek (Morvay Judit, valamint Csáky Mihályné és Erzsébet ellen). További két ügyben a hatóságnak olyan előzetes ismeretei voltak, melyek konkrétumként a deutrális kérdésekben is teret kaptak (Szenczy Julianna, valamint Néppel Györgyné és Kardosné ellen). Utóbbiak esetében a látszólagos sugalmazás hatástalannak bizonyul a válaszok tükrében, jó néhány tanú kevésbé vagy egyáltalán nem köteleződik el amellett, hogy rontás történt. Ugyanakkor mindkét ügyben meggyőződéssel sorolnak olyan eseményeket, viselkedést, körülményeket, amelyeket hangsúlyozottan gyanúsítanak tartanak. A kérdések tartalma és megformálása mindenestre nem korlátozza a vallomástételt, nem teszi a beszámolókat teljesen egységessé, így a kérdőpontokban előzetesen felvetett, sugalmazott narratívák sem bizonyulnak pontosnak, illetve el is utasíthatók.

A vádlott előéletét tekintve három eljárásban egy-két év, sőt akár a kihallgatás előtti néhány hét, nap eseményei jelentek meg (Szenczy Julianna, Néppel Györgyné és Kardosné, Csáky Mihályné és Erzsébet); Morvay Judit előélete kapcsán viszont több évre visszamenőleg idéztek fel eseményeket.

A négy részletesen vizsgált ügy megerősíti: a maleficium és a hozzá kapcsolódó viszonyulás is sokféleképpen aktualizálódhatott, az ártó szándék ugyanakkor nem minden vádlott esetében nyilvánvaló. Hozzá kell tenni, a vád maga is befolyásolja, milyen tapasztalata lehet a tanúnak, illetőleg milyen forrásból származó információk kaphatnak hangsúlyt (például Morvay Judit esetében a repülésről csak hallottak a tanúk, Csáky Mihályné és Erzsébet esetében többen csak a következményét látták a vélt fizikai károk okozásának).

A négy eljárásból háromban megbetegedésekről, rontásokról számolnak be – a negyedik jegyzőkönyv alapján viszont nem explicit, hogy történt-e olyan esemény, amely szándékos károkozásként volt értékelhető. A betegség ténye több iratban is hangsúlyosan, nyomatékosítva szerepel – a feltételezett okozó azonosítása már összetettebb kérdés egy-egy vallomáson belül is, a gyanú megfogalmazása is többeknél közvetett, nemegyszer hallomáson alapul (főként Morvay Judit és Szenczy Julianna ügyében). A cselekvéstulajdonítás mellett nem minden tanú köteleződik el hangsúlyosan, függetlenül attól, hogy sugalmazza-e ezt a kérdésfeltevés (Néppel Györgyné és Kardosné, részben Szenczy Julianna ügye), vagy sem (Morvay Judit).

Három eljárás során több lehetséges elkövető is felmerül: Szenczy Julianna mellett az idegen szolgáló, Néppel Györgyné és Kardosné esetében egy Csernyanski nevű asszony, Morvay Judit mellett egy bizonyos Magda nevű tót bába, aki gyógyít, de fenyeget is (és akit az egyik tanú *rőzsére való*-ként emleget, azaz szintén boszorkánynak tart).

Szintén jellemző, hogy a gyanúsítás külső forrásból (is) származik. Morvay Judit esetében egy meg nem nevezett néző asszony azonosítja a vádlottat rontások elkövetőjeként: *a' midőn*

⁸ Ezúton köszönöm Szikora Patrícának a latin szöveg értelmezésében nyújtott segítségét.

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

azon bete'gségének okát, és emberét tudakozta volna bizonyos né'zötül az Attya, azon nézű válaszul azt adta, keöszönnye' ugy mond a' fiad, ugy mond azon három sze'm szöllöne'k [= tudniillik amit Morvay Jutka kádjából vett ki] [...] Bizonyos nízövel lévén, minden kérdés nélkül hallotta töle', mondván köszönnye Szalaj Istvánj Morvay Jutkának, mert eve'tt az szöllöbül a' fia. Szenczy Julianna esetében borbély „tolmácsolta” a betegség feltételezett okát (erről azonban eltérően számolnak be az egyes tanúk). Csáky Mihály pedig többek szerint nyíltan „leboszorkányozza” a feleségét és lányát azért, mert valaki az italtól rosszul lett. A közhír ugyanakkor kevesebb szerepet kap; Morvay Jutka felől három tanú szerint volt sok szó, Szenczy Julianna szolgálóját *közönséges beszédből* tartják gyanúsna (magát a vádlottat viszont nem minősítik így).

A boszorkánysággal vádolt személyek nyelvi viselkedése ezúttal összességében kevesebb szerepet kap, de így is változatos. Morvay Judittól éppúgy idéznek fenyegetést (*formálib' fenyeg'e'tte', Várj Várj Szomszéd mégh az Világh fönt áll megh emlegete'd e'zt*), mint a jámborságra utaló kijelentéseket (akár gyógyítás helyett): *imadkozzál az Iste'nne'k, és té'gy fogadást valyamely (!) Szent he'lyre', én is Boldogh Aszonyba' megyek, ottan imatkozni foghok, hogy az Isten az én szere'ncsémre' giogiicson megh, [...] csak fohaskodot [...] ha én azon szentekhez nem jártam volna, eddigh kétséghe'e'stem volna.* Szenczy Juliannára a feltételezett betegségével kapcsolatos megjegyzések mellett a párnája kilúgozásával kapcsolódva reflektálnak közvetett módon (*haborgatni téltotta, erőssen megh hadta, senki ne merészellye' Ki lugzani*), illetve feltételezésként: *a' Fatens Aszony szöll: Jaj Uram bizony kiátkoz a' Világból az Aszony.* Más konfliktus vele kapcsolatban nem mutatkozik. Csáky Mihályné és Erzsébet esetében egyetlen fenyegetést idéznek, ezt sem a más források alapján tipikus megfogalmazás és tartalmak jellemzik (lásd még Varga 2019a). Emellett épp egymással kerül konfliktusba a két vádlott, félve a közösség reakciójától: *hogy mertél te én reám vallani, meg őltél engem hirembe nevembe.* Néppel Györgynétől és Kardosnétől keveset idéznek a tanúk (azt is főként szlovákul), inkább a kommunikáció ténye válik hangsúlyossá és gyanússá a feltételezett alku kapcsán.

5 Összegzés

Jelen tanulmányban négy eddig kevésbé ismert boszorkányperes jegyzőkönyv szövegének részletes elemzésén keresztül vizsgáltam kérdés- és válaszmintázatokat. Az elemzés előtt további száznál is több tanúkihallgatást bevonva mutattam be, hogy a bizonyítékgyűjtés során a tanúknak feltett kérdések elsősorban tartalmuk szerint csoportosíthatók, ugyanis a különféle formai megoldások (eldöntendő, kiegészítendő és nyitott kérdés) funkcionális variánsként működtek. A tartalmilag nyitott, általános kérdések a vádlott előéletére irányulnak (illetőleg a boszorkánysággal kapcsolatos sztereotípiák is megjelenhetnek bennük), jelentőségük pedig az, hogy a hiedelmek, valamint vélt és valós sérelmeik miatt a tanúk ezek hatására is megerősíthetik a vádat. Az sem befolyásolta azonban különösebben a megkérdezetteket, ha a közösség tagjaitól származó előzetes feljelentések nyomán konkrétumok is kerültek a kérdőpontokba – nem mindig és nem kizárólag a vádlott ellen irányulva –, a sugalmazott felvetések ugyanis nem feltétlenül nyernek megerősítést.

A kérdés- és válaszmintázatok változatossága többek között a rontás, maleficium alulspecifikált jellegével függ össze – ezt a négy részletesen bemutatott szöveg is igazolta. Az egyes beszámolók alapján aktualizálódtak azok az események, történések (rontás, fizikai károkozás,

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

alakváltás stb.), amelyek gyanút keltettek a közösségben, ugyanakkor az egyes vádakkal kapcsolatos meggyőződés és annak hiánya a tanúk részéről szintén változatos eredményt mutatott. A különböző mintázatok ellenére három eljárást tekintve közös sajátosság, hogy a jegyzőkönyv alapján a tanúk magukra a kéresekre – megbetegedések és tüneteik – jellemzően nagyobb bizonyossággal reflektáltak (közvetlen érzékelést jelölő igékkel és nyomatékosító elemekkel hangsúlyozva mondandójukat). Ezzel szemben a szándékosság és az ártásként értelmezés nem mindig bizonyult nyilvánvalónak (vagy épp egységesnek) a tanúk vallomása alapján: több esetben elbizonytalanítva jelent meg a cselekvéstulajdonítás és a feltételezett elkövető azonosítása, a megvádolhatók köre alakult a kihallgatás során. Az egyik irat alapján pedig az ügy központjában álló kérestről sem derült ki, hogy megvalósult-e, csak a gyanúsak tartott körülmények voltak hangsúlyosak (máshol pedig természetes magyarázat is felmerült). Az eljárások egy részének kimenetelét nem ismerjük, így nyitott marad, hogy kevésbé meggyőzőnek számított-e a vallomás, ha a rontás feltételezett motivációja bizonytalan, vagy egyáltalán nincs kifejtve.

Irodalom

- Archer, D. (2007): Developing a more detailed picture of the English courtroom (1640–1760): Data and methodological issues facing historical pragmatics. In: Fitzmaurice, Susan & Taavitsainen, Irma (eds.): *Methods in Historical Pragmatics*. De Gruyter, Mouton: 185–217. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110197822.185>
- Bató Sz. (2004): Boszorkányok és / vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperes jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle* 2004/1: 34–40.
- Culpeper, J. & Kytö, M. (2010): *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobos Cs. (2010): Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In: Szabó M. (szerk.): 193–227.
- Grund, P. J. (2007): From Tongue to Text: The Transmission of the Salem Witchcraft Examination Records. *American Speech* 82/2: 119–150. <http://dx.doi.org/10.1215/00031283-2007-005>
- Grund, P. (2012): The Nature Of Knowledge: Evidence and Evidentiality in the Witness Depositions from the Salem Witch Trials. *American Speech* 87: 7–38. <http://dx.doi.org/10.1215/00031283-1599941>
- Grund, P. (2013): „I saw ye Child burning in ye fire”: Evidentiality in Early Modern English witness depositions. In: Jucker, A. H. et al. (eds.): *Meaning in the history of English: Words and texts in context*. Amsterdam: John Benjamins, 319–341. <http://dx.doi.org/10.1075/slcs.148.14gru>
- Grund, P. (2016.): Seeing is believing: Evidentiality and direct visual perception verbs in Early Modern English witness depositions. In: Chapman, D. & Moore, C. & Wilcox, M. (eds.): *Studies in the History of English Language*. VII. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter, 153–172. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110494235-008>
- Illésy J. (1891): Adalékok a hazai babonáság történetéhez. *Ethnographia* II,
- Kahlas-Tarkka, L. & Rissanen, M. (2015): “Oh! you are liars, & God will stop the mouth of liars”: Impolite and aggressive discourse in Salem witchcraft trial examinations 1692. In:

- Tuomarla, U. et al. (eds.): *Miscommunication and Verbal Violence*. Volume XCIII., Helsinki, 153–168.
- Klaniczay G. (1986): Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* 97: 257–295.
- Klaniczay G. (2014): Gyógyítók a magyarországi boszorkányperekben. In: Klaniczay G. & Pócs É. (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Balassi Kiadó, 263–305.
- Komter, M. (2010): Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. (Ford.: Szabó M.) In: Szabó M. (szerk.): *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 137–151.
- Koncz I. K. (2007): *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római Birodalomban és a Királyi Magyarországon*. PhD értekezés, Miskolc.
- Sz. Kristóf I. (2014): Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In: Klaniczay G. & Pócs É. (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Balassi Kiadó, 17–62.
- Kytö, M., Grund, P. & Walker, T. (2011): *Testifying to Language and Life in Early Modern England*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <http://dx.doi.org/10.1075/z.162>
- May, A., Holt, E., Al Saeed, N. & Ahmad Sani, N. (2020): Legal talk. Socio-pragmatic aspects of legal questioning: police interviews, prosecutorial discourse and trial discourse. In: Coulthard, M., May, A. & Souse-Silva, R. (eds.): *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. 2. Edition. London, New York: Routledge, 13–30. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429030581-4>
- Pócs É. (1983): Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* 94: 134–147.
- Pócs É. (1995): Maleficium-narratívók – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768). *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 18: 9–66.
- Rock, F. (2020): Witnesses and suspects in interviews. Collecting evidence: the police, the public and the written world. In: Coulthard, M., May, A. & Souse-Silva, R. (eds.): *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. 2. Edition. London, New York: Routledge, 112–125. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429030581-11>
- Ronan, P. (2020): Question strategies in the Old Bailey Corpus. In: Johnson, E., Larsson, Tove (eds.): *Voices Past and Present – Studies of Involved, Speech-related and Spoken Texts. In honor of Merja Kytö*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 153–171. <http://dx.doi.org/10.1075/scl.97.10ron>
- Sajgál, M. (2010): „El fogom mondani jó bőven itten az arany szép lányoknak...” – Társadalmi pozicionálás és nyelvi-interaktív cselekvési lehetőségei egy tanúkihallgatásban. In: Szabó M. (szerk.): *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 229–61.
- Szabó M. (szerk.) (2010): *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Varga M. (2018a): Boszorkányperes lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv* 114: 185–200. <http://dx.doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.2.185>
- Varga M. (2018b): „Egyik sem jár az ördögséggel, édes jó uraim! – Boszorkány-kihallgatások kommunikációs kontextusa. *Magyar Nyelv*, 411–27. <http://dx.doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.4.411>

Varga Mónika:

A Fatensnél nem konstál –

Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése

Argumentum 18 (2022), 144–171

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2022/8

- Varga M. (2019a.): *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata különös tekintettel a szöveggrammatikai és pragmatikai sajátosságokra*. PhD-értekezés. Budapest.
- Varga M. (2019b): Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1, 99–127.
<http://dx.doi.org/10.14232/jeny.2019.1.4>
- Varga M. (2019c): Tudományos asszonyok, kanboszorkányok és módszertani szempontok a boszorkányperes pragmatikai vizsgálatához. *Magyar Nyelvőr* 143, 326–358.
- Varga M. (2022): Lejegyzésmintázatok és -változatok boszorkányperes tanúkihallgatási kéziratok alapján. (Kézirat, várható megjelenés: IV. Scriptorium-konferencia.)
- Vinnai E. (2010): A diskurzus kötött rendje: Kihallgatás és jegyzőkönyvezés a magyar büntetőeljárásban. In: Szabó M. (szerk.): *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 153–91.
- Vinnai E. (2017): *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Varga Mónika
Nyelvtudományi Kutatóközpont
Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet
H- 1068 Budapest, Benczúr u. 33.
varga.monika@nytud.hu